

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mia Primorac

**Družbena odgovornost in spoštovanje človekovih pravic v času
globalizacije: primer tekstilne industrije v Bangladešu**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mia Primorac

Mentor: red. prof. dr. Bogomil Ferfila

**Družbena odgovornost in spoštovanje človekovih pravic v času
globalizacije: primer tekstilne industrije v Bangladešu**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2014

Rada bi se iskreno zahvalila svojemu profesorju in mentorju dr. Bogomilu Ferfili, za ves trud, podporo in pomoč tako pri študiju, kot tudi pisanju te naloge.

Zahvaljujem se svoji celotni družini za brezpogojno podporo na vseh področjih, v vseh letih študija. Hvala staršema za potrpežljivost in razumevanje moje brezskrbnosti in hvala sestri za vso motivacijo in nasvete. Naučili ste me kako pozitivno gledati na življenje in za to vam bom večno hvaležna!

Posebna zahvala gre mojemu Janu, za vsakodnevna vprašanja kdaj in koliko, za vsakodnevno preverjanje strani in za ogromno potrpežljivost in ljubezen ob vsem tem. Jan, hvala da si ob meni, hvala za vse kar si in hvala za vsak trenutek, ki naju še čaka na najini poti.

Družbena odgovornost in spoštovanje človekovih pravic v času globalizacije: primer tekstilne industrije v Bangladešu

Procesi ekonomske globalizacije so povzročili povečano moč multinacionalnih podjetij na globalnem trgu. Zaradi neoliberalističnih ekonomskih teorij, se je vloga nacionalne države zmanjšala, kar je povzročilo potrebe po prestrukturiranju vloge akterjev mednarodnega gospodarstva, predvsem na področju varovanja človekovih pravic. Koncept družbene odgovornosti multinacionalnih podjetij pridobiva vedno več pozornosti. Ob nedavnih nesrečah v bangladeških tovarnah z oblačili se pojavlja vedno večja potreba po zaščiti človekovih pravic s strani vseh akterjev mednarodnega gospodarstva, vključno z multinacionalnimi podjetji.

Ključne besede: globalizacija, ekonomska globalizacija, družbena odgovornost, človekove pravice, države v razvoju, Bangladeš, tekstilna industrija.

Social responsibility and respect of human rights in time of globalization: study of the Bangladesh textile industry

Processes of economic globalization has led to increased power of multinational companies in the global market. Due to the neoliberal economic theories, the role of the nation-state is reduced resulting the need for restructuring the roles of the actors in the international economy, especially in the field of human rights. The concept of social responsibility of multinational companies is gaining more and more attention. At the recent disasters in Bangladeshi clothing factories there is an increasing need to protect human rights by all actors in the international economy, including multinational companies.

Keywords: globalization, economic globalization, corporate social responsibility, human rights, developing countries, Bangladesh, the textile industry.

KAZALO

1 UVOD.....	6
2 METODOLOŠKI OKVIR.....	8
3 GLOBALIZACIJA.....	10
3. 1 Definicije globalizacije.....	10
3. 2 Vloga države v času globalizacije skozi teorije mednarodnih odnosov.....	11
3. 3 Koncept globalnega vodenja.....	12
4 EKONOMSKA GLOBALIZACIJA.....	15
4. 1 Definicije ekonomske globalizacije.....	15
4. 2 Vloga neoliberalne države.....	16
4. 3 Dejavniki ekonomske globalizacije.....	17
4. 4 Teorija svetovnih sistemov (Wallerstein).....	18
4. 5 Stopnje ekonomske rasti (Rostow).....	18
4. 6 Liberalizacija mednarodne trgovine.....	20
4. 7 Multinacionalna podjetja.....	21
5 VPLIV GLOBALIZACIJE NA DRŽAVE V RAZVOJU.....	24
5.1 Definicija držav v razvoju.....	24
5. 2 Karakteristike držav v razvoju.....	25
5. 2. 1 Human Development Index – HDI (indeks človeškega razvoja).....	26
5. 3 Vpliv ekonomske globalizacije.....	26
6 DRUŽBENA ODGOVORNOST.....	29
6. 1 Tipi družbene odgovornosti.....	30
6. 2 Dimenzije družbene odgovornosti – zelena knjiga EU.....	31
7 TEKSTILNA INDUSTRIJA BANGLADEŠA.....	33
7. 1 Kratka zgodovina Bangladeša.....	33
7. 2 Gospodarska slika Bangladeša.....	33
7. 2. 1 Tekstilna industrija v Bangladešu.....	35
7. 2. 1. 1 Razvoj RMG industrije v Bangladešu.....	36
7. 3 Liberalizacija trgovine in mednarodni sporazumi.....	36
7. 3. 1 Mednarodni sporazum o trgovanju s tekstilom (MFA-Multi-Fibre Agreement).....	37
7. 3. 2 Splošni sistem preferencialov v EU (GSP – Generalised Scheme of Preference).....	38
7. 4 Človekove pravice v bangladeški tekstilni industriji.....	39
7. 4. 1 Mednarodna organizacija dela- ILO.....	40
7. 4. 2 Kršenje pravic delavcev v bangladeški tekstilni industriji.....	40
7. 5 Nesreče v tovarnah oblačil.....	41
7. 5. 1 Požar Ha-Meem Skupina, december 2010.....	41

7. 5. 2 Požar Tazreen Fashion, november 2012	42
7. 5. 3 Rana Plaza, april 2013.....	44
7. 7 Kdo je kdo na globalnem trgu z oblačili?	46
7. 7 Kdo je odgovoren?.....	48
7. 7. 1 OZN smernice za 'varovanje, spoštovanje in pomoč'	48
7. 7. 1. 1 Dolžnost države, da varuje človekove pravice.....	49
7. 7. 1. 2 Odgovornost gospodarskih subjektov za spoštovanje človekovih pravic	49
7. 7. 1. 3 Dostop do pravnih sredstev.....	50
7. 7. 2 Država Bangladeš.....	50
7. 7. 3 Neodvisna revizijska podjetja za izdajo varnostnih potrdil	51
7. 7. 4 Multinacionalna podjetja.....	52
7. 8 Mednarodni odzivi.....	53
7. 9 Sporazum o protipožarni in gradbeni varnosti v Bangladešu (<i>Accord on fire and building safety in Bangladesh</i>)	54
7. 10 Kako deluje Accord	55
8 ZAKLJUČEK	59
9 LITERATURA	63

1 UVOD

Globalizacija in spopadanje s problemi, ki jih prinaša, je eden ključnih izzivov našega časa. Centralni diskurz mnogih razprav zadnjih desetletij je soočanje s procesom globalizacije in predvsem ekonomske globalizacije in globalne interakcije, ki jih prinaša. Odpiranje mednarodnih trgov, vstop nedržavnih akterjev na globalne trge in vloge nacionalnih držav znotraj teh procesov so samo nekateri vidiki globalizacije, ki jih je vredno preučiti. Od konca druge svetovne vojne, pa do danes je svet doživel velike strukturne spremembe na političnem, ekonomskem, gospodarskem pa tudi kulturnem in družbenem področju. Premik k neoliberalnem gospodarskem vodenju je povzročil razmah potrošniške kulture, podkrepljene z moderno tehnologijo, ki globalizacijo in njene učinke pripelje direktno k potrošniku, torej nam samim.

Vendar je potrebno preučiti tudi tiste ne tako lepe vidike globalizacije, ki zajemajo manj razvite države in pogledati, kako je proces ekonomske globalizacije vplival na njih. Ideje neoliberalne ekonomske teorije predpostavljajo, da odpiranje meja in trga, prispeva k dobrobiti in blagostanju vseh ljudi na svetu. In čeprav lahko po ekonomskih kazalcih to teorijo potrdimo in ugotovimo, da je odpiranje večine manj razvitih držav prispevalo k gospodarski rasti, lahko prav tako ugotovimo, da je v zadnjih desetletjih prišlo do večjega prepada med bogatimi in revnimi, tako v manj razvitih državah, kot tudi v ekonomsko razvitih državah.

Ekonomska globalizacija in neoliberalna teorija, ki omejuje nacionalne države pri poseganju v gospodarstvo, pa so povzročile vstop multinacionalnih podjetij na globalne trge in povečanje njihove moči. Multinacionalna podjetja predstavljajo gonilno silo globalnega gospodarstva in njihova moč v odnosu do držav je vedno večja, kar povzroča spremembe v strukturi moči, ki predstavljajo izziv dosedanji politični in gospodarski strukturi mednarodne skupnosti.

Postavlja se vprašanje, kako se spopadati z že uveljavljenimi pravili, ki pa jih novi akterji, med njimi tudi multinacionalna podjetja, spreminjajo? Multinacionalna podjetja, katerih glavni cilj je povečanje dobička, selijo svoje proizvodne obrate v manj razvite države, kjer profitirajo od nizko plačane, nekvalificirane in slabo izobražene delovne sile in s tem znižujejo svoje proizvodne stroške. Toda vprašati se moramo, kako delovanje teh podjetij vpliva na lokalne skupnosti kjer delujejo in na življenja ljudi, ki jih zaposlujejo? Žal ima njihovo delovanje velikokrat negativne posledice, sploh kadar gre za spoštovanje človekovih pravic. Izkoriščanje delovne sile in slabi pogoji dela, so v zadnjih letih pripeljali do mnogih

nesreč, ki so terjale na tisoče človeških življenj. Koncept korporativne družbene odgovornosti zato zaseda ključno vlogo pri preučevanju učinkov multinacionalnih podjetij na lokalne skupnosti manj razvitih držav.

Bangladeš, ki spada v skupino najmanj razvitih držav sveta je tako doživel dobre in slabe strani procesa globalizacije. Odpiranje navzven, sodelovanje na mednarodnih trgih in izvoz tekstilnih izdelkov na trge Združenih držav (ZDA) in Evropske unije (EU), je povzročil hitro gospodarsko rast. Prisotnost multinacionalnih podjetij pa nova delovna mesta v hitro razvijajoči se tekstilni industriji. Po drugi strani pa se Bangladeš sooča z grobim kršenjem človekovih pravic in izkoriščanjem delovne sile, kar omogoča povečanje profita multinacionalnih podjetij. Slabi varnostni standardi tovarn v katerih se izdelujejo oblačila za zahodne znamke in potrošnike, so povzročila nesreče, ki jih ne moremo in ne smemo več ignorirati. Zaradi zapletenosti in ne transparentnosti dobavne verige oblačil, pa se vsi vpleteni akterji izogibajo prevzemanju odgovornosti.

2 METODOLOŠKI OKVIR

Namen magistrske naloge je preučiti učinke globalizacijskih procesov na najmanj razvite države sveta in ugotoviti vpliv, ki ga imajo multinacionalna podjetja na lokalne skupnosti v okviru koncepta korporativne družbene odgovornosti. Cilj preučevanja je ugotoviti, kako in v kolikšni meri so multinacionalna podjetja odgovorna za nesreče, ki so se zgodile v Bangladešu v zadnjih letih zaradi slabih varnostnih standardov in kako lahko oz. morajo multinacionalna podjetja spremeniti svoje poslovne strategije, da bi se podobne nesreče v prihodnosti preprečile in kako lahko prispevajo k večjemu spoštovanju človekovih in delavskih pravic znotraj tekstilne industrije.

Skladno z namenom in ciljem magistrske naloge, sem zastavila tri hipoteze:

Hipoteza 1: *Ideje neoliberalizma o demokratičnem miru in gospodarskem napredku zaradi sodelovanja in skupnih interesov držav v globalnem svetu ne morejo obstati, saj se je koncept nacionalnega interesa z držav, premaknil proti interesom multinacionalnih podjetij, ki pa jih najbolj zanima profit.*

Hipoteza 2: *Prostovoljni kodeksi družbeno odgovornega ravnanja se niso izkazali za dovolj dobre, zato morajo matične države od multinacionalnih podjetij zahtevati, da v svoje strategije poslovanja vključijo pravno zavezujoče dokumente, ki jih zavezujejo k spoštovanju človekovih pravic znotraj celotne dobavne verige.*

Hipoteza 3: *Glede na vedno večjo moč multinacionalnih podjetij v globaliziranem svetu, bi podjetja morala prevzeti kazensko odgovornost za kršenje človekovih pravic v državah v razvoju, ki same še vedno težko nudijo zaščito svojim državljanom zaradi velike gospodarske odvisnosti.*

Magistrska naloga je sestavljena iz dveh glavnih delov. V prvem delu, ki predstavlja teoretski okvir, bom s pomočjo deskriptivne metode in analize sekundarnih virov, opisala ključne teorije, ki se ukvarjajo s procesom globalizacije. Definirala bom pojem globalizacije in preko teorij mednarodnih odnosov poskušala določiti vlogo države v procesu globalizacije. Kot pomemben vidik globalizacijskih procesov, bom posebno poglavje posvetila ekonomski globalizaciji in njenim dejavnikom, ter vlogi neoliberalne države. Definirala bom multinacionalna podjetja in njihovo vlogo na globalnem trgu. Analizirala bom vpliv ekonomske globalizacije na države v razvoju in opredelila njihove karakteristike. Sledilo bo

poglavje o konceptu korporativne družbene odgovornosti, kjer bom uporabila tudi metodo analize primarnih virov.

Drugi del magistrske naloge bo študija primera tekstilne industrije v Bangladešu. Z uporabo zgodovinske metode, bom na kratko predstavila zgodovino Bangladeša in analizirala bangladeško gospodarstvo. V sklopu analize bom predstavila hrbtenico bangladeškega gospodarstva, tekstilno industrijo in njen razvoj, ter razvoj panoge izdelovanja oblačil. Sledila bo analiza vpliva liberalizacije bangladeške trgovine s tekstilnimi izdelki, na podlagi analize ekonomskih kazalcev in analize primarnih in sekundarnih virov. Pomembno poglavje bo prikaz spoštovanja oz. kršenja človekovih in delavskih pravic v bangladeški tekstilni industriji, na podlagi analiz poročanja medijev o nedavnih nesrečah. S povzemanjem in analizo poročil, ki so jih opravile nevladne organizacije po nesrečah, bom poskusila orisati globalno dobavno verigo oblačil in ugotoviti v kolikšni meri so vpleteni akterji prevzeli odgovornost. Na koncu bom še predstavila odzive mednarodne skupnosti na nesreče in ukrepe, ki so bili sprejeti za preprečevanje nadaljnjih nesreč in povečanje spoštovanja človekovih in delavskih pravic znotraj bangladeške tekstilne industrije.

3 GLOBALIZACIJA

V današnjem globaliziranem svetu, je besedna zveza, s katero se pričnejo ali pa jo vključujejo mnogi znanstveni prispevki zadnjih nekaj let. Globalizacija je nekaj, kar se nas vseh dotika in vpliva na življenja vseh posameznikov na svetu, pa naj gre za družbeni, kulturni, ekonomski, tehnološki, okoljevarstveni, informacijski ali pa še kak drug premik k povezanosti sveta. Pa vendar je ta, tako splošno znan in pogosto uporabljen pojem težko pojasniti, kaj šele definirati. Kot je zapisal Jan Aart Scholte (2002, 3): »definicija ni vse, pa vendar vse vsebuje definicijo.«

3.1 Definicije globalizacije

Globalizacijo so skozi zadnja desetletja poskušali definirati mnogi, kot posledica tega pa obstaja vsaj toliko različnih definicij, kot samih poskusov. Ene se osredotočajo na ekonomsko definicijo, spet druge na neekonomske razsežnosti. Rizman (v Svetličič 2004, 19), pod pojmom globalizacija razume intenzifikacijo svetovnih družbenih procesov, ki povezujejo med seboj tudi najbolj oddaljene kraje na planetu. Koujianou Goldberg in Pavcnik (2004, 1) globalizacijo opisujeta kot vseobsegajoč izraz za opisovanje različnih pojavov, kot so liberalizacija trgovine, povečan pretok migracij, odprava nadzora nad kapitalom, kulturna globalizacija in na splošno vse hitrejši prenos mednarodnih trendov. Kenda in Bobek (2003, 277) globalizacijo razumeta kot »/.../ vključevanje gospodarstev v mednarodno menjavo in v mednarodno delitev dela, torej proces mednarodne integracije, ki traja že stoletja in se v različnih časovnih obdobjih odvija z različno intenzivnostjo.« Navajata še, da je globalizacija »/.../ zgodovinski proces pospešene integracije svetovnega gospodarstva, ki vključuje v ožjem smislu trgovinske in finančne tokove, v širšem pa tudi gibanje ljudi in znanja.« Morda pa bi bilo najpreprostejše definirati globalizacijo kot proces povečane medsebojne povezanosti med družbami, tako da dogodki v enem delu sveta vedno bolj vplivajo na ljudstva in družbe daleč stran (Baylis in Smith 2007, 10).

Z vidika mednarodnih odnosov je zanimiv način pojmovanja globalizacije, ki jih navaja Scholte (2002, 8-14), ki globalizacijo definira kot internacionalizacijo, liberalizacijo, univerzalizacijo, vesternizacijo ali deteritorizacijo. Definicija globalizacije v smislu internacionalizacije opisuje porast transakcij in medsebojne odvisnosti med državami. Po tem pojmovanju je globalizacija videna kot svet v katerem je povečan pretok informacij, idej, blaga, denarja, investicij in ljudi med teritoriji nacionalnih držav. Mnogi analitiki, so po tej razlagi pojma globalno in mednarodno enostavno poenotili, pri čemer torej preučevanje globalnih odnosov lahko enačimo s preučevanjem mednarodnih odnosov. V primeru

liberalizacije, definicija predstavlja proces odstranitve vseh preprek za pretok sredstev med državami, ki stojijo na poti odprti in brezmejni trgovini. Po tej definiciji globalizacija sovpada z ekonomsko liberalizacijo, čemur ni možno oporekati. Vendar je po mnenju avtorja napaka enačiti ta dva pojma, saj kljub povezanosti, globalizacije in liberalizacije ne moremo enačiti, saj neoliberalistične težnje niso edini politični okvir v svetu. Univerzalizacija definira globalizacijo kot proces širjenja predmetov in doživetij ljudem po vsem svetu. V tem primeru globalno pomeni po vsem svetu oz. povsod. Gre za proces homogenizacije globalne kulture, ekonomije, prava in politike. Četrta definicija izenačuje globalizacijo z vesterizacijo in jo razume kot posebno obliko univerzalizacije z zahodnim svetom (predvsem ameriškim) in izvozom zahodnih prepričanj (kapitalizem, industrializacija, racionalizem, urbanizem itd.), ki uničujejo obstoječe kulture. Zadnja in najbolj razširjena je definicija globalizacije kot deterritorizacije ali drugače rečeno, širjenje supraterritorialnosti vidi globalizacijo, kot preoblikovanje prostora, natančneje geografije. Označuje globalizacijo, kot transplanetarno povezovanje med ljudmi. Ljudje postajajo bolj (fizično, pravno, kulturno in psihološko) povezani med seboj, v enem svetu.

3. 2 Vloga države v času globalizacije skozi teorije mednarodnih odnosov

Neodvisno od tega na katero definicijo globalizacije se opremo, pa je še vedno pomembna tema razprav, vloga nacionalne države. V mednarodnih politoloških razpravah o učinkih globalizacije na nacionalno državo ne moremo zaslediti enotnega odgovora na to vprašanje (Rizman 2005, 582). Held (v Rizman 2005, 582-583) loči tri teoretske poglede na globalizacijo, globalistični, tradicionalistični in transformacijski. Po globalističnih prepričanjih so v prvi vrsti ekonomske in politične spremembe ki povzročajo fragmentacijo nacionalne države, saj le te izgubljajo na svoji dosedanji moči saj se dosedanji upravljalci države spreminjajo iz 'sprejemalcev odločitev' (*decision makers*) v 'prevzemnike odločitev' (*decision takers*). Tradicionalistom se globalne spremembe ne zdijo nič novega in globalne učinke bolj razumejo kot dejavnike, ki krepijo moč države, saj le-te gradijo nove (para)državne institucije, ki blažijo globalizacijske udarce. Srž transformacijske teorije pa je, da globalizacija narekuje preobrazbo konstitutivnih moči države (pa tudi širše), skozi nove ekonomske in politične procese.

Glavne teorije mednarodnih odnosov (realizem, liberalizem in marksizem) tekmujejo pri razlaganju svetovne politike, kamor lahko umestimo tudi razprave o globalizaciji. Vse teorije imajo različen pogled na globalizacijo, predvsem pa na vlogo nacionalne države v globalizacijskih procesih. Za realiste globalizacija bistveno ne spremeni vloge države, saj je

najpomembnejša značilnost svetovne politike še vedno ozemeljska razdelitev sveta na nacionalne države. Čeprav zaradi učinkov globalizacije države lahko vedno bolj postajajo odvisne druga od druge, pa za sistem držav to ne drži. Države še vedno ohranjajo suverenost in spopad za politično moč držav ostaja nespremenjen. Liberalistična teorija ima popolnoma drugačen pogled na globalizacijo, ki jo vidijo kot končni produkt dolgotrajne preobrazbe svetovne politike in države ne zavzemajo več osrednje vloge, ki so jo nekoč. Povečana medsebojna povezanost med družbami zaradi preobrazbe gospodarstva in tehnologije prinaša drugačen vzorec političnih odnosov, v katerem so države bolj odprte in svet pajčevina odnosov. Za marksiste globalizacija ne predstavlja nič novega, le zadnjo stopnjo v razvoju mednarodnega kapitalizma in ne predstavlja kakovostnega premika k svetovni politiki. Globalizacijo vidijo kot proces, ki namesto, da bi izenačeval svet, le še pogloblja prepad med jedrom in obrobjem in je zgolj podpora zahodu pri uveljavljanju mednarodnega kapitalizma (Baylis in Smith 2007, 9).

3. 3 Koncept globalnega vodenja

Normativno strukturo oz. ureditev modernega svetovnega reda predstavlja vestfalski mir vzpostavljen v Vestfaliji in Osnabrücku leta 1648, katerega temeljne značilnosti so ozemeljskost, suverenost in avtonomnost držav¹. Vendar so v zadnjih desetletjih značilnosti moderne države postavljene v središče mnogih razprav, saj je njihova primernost v globaliziranem svetu vprašljiva, namreč tako ekonomska kot politična slika sveta sta se od leta 1648 močno spremenili. Predvsem suverenost držav je s pojavom mednarodno organiziranih ekonomskih in političnih povezovanj postavljena pred izzive. Ločimo notranjo in zunanjo suverenost. Notranja suverenost pomeni izvršilno pooblastilo znotraj svojega ozemlja, zunanja suverenost pa predstavlja enakovreden odnos med državami. In medtem, ko je suverenost držav v teoriji še vedno absolutna, pa je v praksi ogrožena vsakič, ko država vstopi v bilateralni sporazum s kako drugo državo ali mednarodno organizacijo in se prilagodi pravilom dogovora. In čeprav so (zaradi odsotnosti neke vrste globalne vlade), na koncu vseeno države oz. državne vlade tiste, ki odločajo o tem, ali se bodo pravil držale in ali bodo ostale članice neke mednarodne organizacije, je neodvisna globalna ekonomija zadnjih nekaj desetletij močno omejila manevrski prostor držav. »Vestfalski koncept suverenosti, kot nedeljive, ozemeljsko ekskluzivne oblike javne moči zamenjuje nov režim suverenosti, v

¹ Ozemeljskost - človeštvo je organizirano predvsem v ekskluzivne ozemeljske (politične) skupnosti z določenimi mejami. Suverenost – znotraj svojih meja ima država ali vlada pravico do vrhovne, brezpogojne in ekskluzivne politične in pravne oblasti. Avtonomnost – države nastopajo kot avtonomne oblike politične, družbene in gospodarske dejavnosti, s tem da meje ločujejo notranje področje od zunanjega sveta (McGrew 2007, 36).

katerem suverenost razumemo kot skupno izvajanje javne moči in oblasti« (McGrew 2007, 42).

V razmerah politične globalizacije so države vedno bolj vpete v vse gostejša in vedno bolj prekrivajoča se vse-svetovna omrežja multilateralnih institucij in multilateralne politike (McGrew 2007, 38). Države se zato v mednarodni skupnosti vedno bolj soočajo z interesi mednarodnih institucij, ki sodelujejo pri procesih tako imenovanega globalnega vladanja (*global governance*) kateri nadomeščajo odsotnost globalne vlade. »/.../ globalno vladanje /je/ neprekinjen, ciklični proces razvoja, izvrševanja ter opustitve norm in pravil obnašanja, udejanjenih v najrazličnejših institucijah. Je proces, ki je v večni interakciji z razvojem mednarodne skupnosti in njenih subjektov« (Šabič 2011, 568). Globalno vladanje zajema subjekte mednarodne skupnosti; države, mednarodne institucije, transnacionalna omrežja in delovalce (javne in zasebne), ki podpirajo in urejajo zadeve človeštva ali v njih posredujejo (McGrew 2007, 38). Skupni cilj vseh akterjev je skupna varnost in temelji na skupnih ciljih za doseganje le teh. Čeprav države še vedno zasledujejo svoje nacionalne interese, pa drugi subjekti mednarodne skupnosti, katerih interesi skozi odprtost mednarodne skupnosti postajajo vedno bolj artikulirani, silijo države v sodelovanje z njimi. Pri globalnem vladanju gre torej za prostovoljne dogovorjena pravila, ki urejajo in nadzorujejo obnašanje subjektov mednarodne skupnosti in pri tem zasledujejo mednarodno relevantne cilje (Šabič, 2011).

Četudi se večina strinja s potrebo po izpopolnitvi koncepta globalnega vodenja z ustanovitvijo kolektivnih organov in prenosom določenih pooblastil na te organe, pa še vedno ni izdelan enoten model, ki bi ustrezal potrebam časa, niti ni o tem dokončnega konsenza. Porajajo se naslednja vprašanja v zvezi z načrtovanjem modela globalnega vodenja:

- Katere izkušnje vodenja iz preteklosti ustrezajo modelu, tiste nacionalnih držav, regionalnih skupnosti, medvladnih organizacij ali podjetij?
- Kakšne naj bodo povezave med udeleženci, na temelju konsenza, konzultacij ali nekih drugih pravil?
- Kdo naj postavlja pravila za medvladne organizacije in po kakšnih načelih?

Glede na to, da gre za proces interaktivnega odločanja, je sprejemljiv le več nivojski koncept, kjer se vprašanja rešujejo lokalno, nacionalno, regionalno in globalno, s priporočili, konzultacijami ali neposrednimi odločitvami, saj bi brez tega sistem izgubil demokratični značaj. Koncept črpa moč iz družbe kot celote in temelji na solidarnosti, prepričevanju, kooperaciji in konsenzu in ne avtoriteti, vsiljevanju in ukazovanju. Koncept predstavljen s

strani organizacije Združenih narodov (OZN), je dobil naziv model prosvetljenega upravljanja in predlaga konsenz članic glede nalog skupnosti na nadnacionalni ravni, ki so sistemska in finančna stabilnost, mednarodna pravila trgovanja, infrastruktura in institucije, okolje in socialna kohezivnost. Pri modelu globalnega vodenja je ključen delni prenos suverenosti na nadnacionalno raven, ki pa ga mnoge vlade odklanjajo. Brez konsenza pa multilateralna pravila in sistem ne moreta delovati (Kenda in Bobek 2003, 332-333)

Znotraj koncepta globalnega vodenja, pa postajajo nevladni oz. zasebni subjekti vedno pomembnejši in pridobivajo vedno večji vpliv pri oblikovanju in izvajanju globalne politike. To je oblika zasebnega javnega vladanja, v katerem zasebne organizacije, pogosto v interesih globalnih javnih oblasti, določajo vidike globalnih gospodarskih in družbenih zadev, in predstavlja prenos oblasti z držav na nevladne organizacije in zasebne akterje (McGrew 2007, 41). Kritiki trdijo, da model globalnega vodenja zagovarja neoliberalno teorijo in zmanjšuje vlogo države, česar posledica bo, da bodo interesi revnih ljudi in držav zanemarjeni, če ne bodo imeli ključne vloge v globalni ekonomiji. V razpravah o globalnem vodenju se omenjajo tri pomanjkljivosti, ki bi jih bilo treba premostiti:

- Pravna oz. pristojnostna pomanjkljivost, pomeni razkol med potrebo po globalnem vodenju in hkrati pomankanje avtoritete, ki bi imela legitimno moč, da reagira.
- Iniciativna pomanjkljivost, med potrebo po mednarodnem sodelovanju in hkrati pomanjkanju motivacije po ukrepanju. Čeprav se z globalizacijo ta pomanjkljivost odpravlja, saj so države vedno bolj povezane in vedno bolj vplivajo druga na drugo.
- Sodelovalna pomanjkljivost, ki se nanaša na dejstvo, da so akter v mednarodnih odnosih primarno še vedno države in odločanje glede mednarodnih zadev poteka na državni ravni, pri čemer so iz odločevalskih procesov izločeni civilna družba in nevladne organizacije (World Health Organization).

4 EKONOMSKA GLOBALIZACIJA

4. 1 Definicije ekonomske globalizacije

Nešteto razprav o globalizaciji je poudarilo njene ekonomske vidike. Pri ekonomski globalizaciji lahko rečemo, da gre v prvi vrsti za izjemen porast prekomejne aktivnosti, ki vključuje mednarodno trgovino, direktne tuje investicije in mednarodni pretok kapitala (Kenda in Bobek 2003, 278). Kadar govorimo o definiciji gospodarske globalizacije imamo enake težave kot pri definiciji globalizacije same. Scholte (2008, 332-337) podobno kot pri definiciji globalizacije, navaja tri nasprotujoče si načine kako si v glavnem zamišljamo gospodarsko globalizacijo: lahko govorimo o gospodarski globalizaciji kot o prehajanju meja, odpiranju meja ali pa preseganju meja. Kadar na proces gospodarske globalizacije gledamo kot na povečano gibanje ljudi, dobrin, denarja, naložb, sporočil in idej preko meja, govorimo o globalizaciji ekvivalentni internacionalizaciji. V tem primeru ni bistvene razlike med globalnimi družbami in mednarodnimi družbami, globalno in mednarodno trgovino itd. Z vidika, ki zagovarja odpiranje meja, je gospodarska globalizacija proces odpravljanja uradnih omejitev in je funkcija liberalizacije, to je stopnje do katere morajo izdelki, komunikacije, finančni instrumenti, premoženje ljudi in ljudje sami prosto krožiti po svetovnem gospodarstvu brez nadzora, ki ga uvajajo države. Po tretjem pojmovanju, ki zagovarja preseganje meja, je gospodarska globalizacija proces, ki presega pojmovanje meja in preoblikuje prostor v katerem se gospodarstvo odvija. Globalizirano gospodarstvo je gospodarstvo, v katerem vzorci proizvodnje, izmenjave in potrošnje postajajo vedno manj vezani na zemljepisne meje.

Pri proučevanju ekonomske globalizacije so v prvi vrsti ideje neoliberalizma. Neoliberalizem lahko opredelimo kot sklop ekonomskih politik, katerih ideji sta pravilo prostega trga in popolno nevmešavanje države v delovanje trga. Neoliberalizem črpa ideje iz liberalističnih idealov filozofov osemnajstega stoletja, ki so vzpon doživeli z nastankom masovne produkcije in potrošnje. Neoliberalizem je svoj vzpon dosegel v zadnjih dvajsetih letih s konceptom globalizacije. Neoliberalisti v globalizaciji vidijo priložnost, da odprti trg zajame cel svet, ki pa bo pripomogel k dvigu življenjskega standarda, gospodarske rasti, posameznikove svobode in demokracije ter tehnološkega razvoja (Podnar in Golob 2002, 953-954).

4. 2 Vloga neoliberalne države

Država je primarni akter mednarodnega političnega sistema. Vendar se je vloga države v svetovnem gospodarskem sistemu skozi zgodovino močno spreminjala. Razlikujemo dva temeljna koncepta odnosa države do zunanjega trga, ki sta se zgodovinsko menjavala in vplivala na svetovni gospodarski red. To sta koncepta liberalizacije (odpiranja navzven) in zaščite oz. protekcionalizma (zapiranja na notranji trg). V nadaljevanju sledi kratek pregled vloge države v različnih obdobjih gospodarske ureditve in poudarek na vlogi države v neoliberalizmu (Kenda in Bobek 2003).

V času merkantilizma v 17. in 18. stoletju je država igrala vlogo ustvarjanja bogastva v rokah monarha. Država je bila glavno orodje za krepitev njene obrambne sposobnosti in povečanje vpliva, moči in oblasti monarha. Načelo merkantilistov je bila samooskrba, kar pomeni zapiranje meja za uvoz in povečanje izvoza. Z razvojem kapitala konec 18. in v 19. stoletju in vzporedno z nastajanjem podjetij, je proces družbene preobrazbe postavil v ospredje podjetja in države kot institucije v ozadje. Mednarodna širitev se je tako z vojaškega v merkantilizmu, preusmerila na ekonomsko. Vloga države je postala zagotovitev ugodnih pogojev in infrastrukture za uspešno delovanje podjetnikov, katerih primarni cilj je bil maksimiranje profita. Načelo *laissez-fair* oz. nevmešavanje države v delovanje trga in Smithova teorija 'nevidne roke' je predpostavljalo, da bo trg optimalno uredil vse, kar je za človeka najbolje. Liberalna država je ohranila svojo primarno vlogo varuha reda navznoter in navzven ter skrbela za javne dobrine, vendar je v odnosu do podjetniške aktivnosti prepuščala maksimalno svobodo zasebnemu sektorju. V času velike krize v 30. letih 20. stoletja se je pokazala slabost liberalne države pri preprečevanju krizno-konjunkturalnih nihanj oz. zagotavljanju gospodarske stabilnosti. Država je postala primarni in najustreznejši akter pri reševanju krize, saj se je pokazala potreba po zaščiti prebivalcev, kajti za probleme padca gospodarstva ni mogel poskrbeti propadli podjetnik, ki je sam postal žrtev sistema. Teoretično zasnovo za korekcijo teorije liberalizma je ponudil J. M. Keynes, pri kateri gre za kompromis med prostim delovanjem trga in državnim načrtovanjem, s čimer je vloga države in državnega proračuna bistveno porasla. Primarna gospodarska vloga je tako še vedno na strani podjetništva, država pa prevzema vlogo porazdeljevalca vrednosti od bogatejših na revnejše in od sposobnejših na šibke. Gre za tip socialne države zahodnega demokratičnega tipa, ki naj bi vsem državljanom zagotavljala človeka dostojno življenje.

Obdobje intervencionizma oz. keynesianskega kompromisa je trajalo do konca 70. let, ko je začel kazati znake makroekonomskih slabosti, padanja gospodarske rasti, naraščanjem

brezposelnosti in vedno višji inflaciji. V 80. letih se je tako pokazala nova smer nazorov o vlogi države, to je monetarizem oz. neoliberalizem, ki zagovarja potrebo po zmanjšanju vloge države. Zagovarja troje načel: deregulacijo, liberalizacijo in privatizacijo. Deregulacija pomeni odpravo predpisov, s katerimi se sprošča svobodna dejavnost podjetij², ki zagotavljajo elastičnost, prilagodljivost in nižje stroške. Liberalizacija pomeni sproščanje transakcij v odnosih s tujino, torej liberalizacijo kapitalnih in tekočih transakcij s povečanjem konkurence in z večjim poudarkom na trgu. S privatizacijo pa razumemo prodajo državnega premoženja zasebnemu sektorju. Teoretično utemeljitev neoliberalizma sta podala Milton Friedman v ZDA in August von Hayek v Veliki Britaniji, v praksi pa sta ga uvedla predsednik Ronald Reagan v ZDA in predsednica vlade Margaret Thatcher v Veliki Britaniji. Po konceptu neoliberalizma se vloga države ponovno zmanjša in igra zgolj vlogo redarja, poudarek pa je na podjetjih po načelu neoliberalizma: čim bolj bodo podjetja svobodna pri naložbah in zaposlovanju, tem večja bo gospodarska rast in blaginja za vse (Kenda in Bobek 2003, 296-303).

4. 3 Dejavniki ekonomske globalizacije

Številni dejavniki vplivajo na globalizacijske trende. Troje je pglavitnih za povečan pretok ljudi, blaga in denarja v zadnjem desetletju 20. stoletja in s tem pospešeno mednarodno integracijo: tehnološki napredek, nova organizacija mednarodnih transakcij in liberalizacija mednarodne trgovine (Kenda in Bobek 2003). Tehnološki napredek je bistveno vplival na produktivnost in konkurenčnost tistih, ki imajo v lasti modernejšo tehnologijo, saj lahko izdelke proizvajajo ceneje, hkrati pa se hitreje odzivajo na želje kupcev. Tehnološki napredek pa je dvosmeren, po eni strani globalizacija sama pospešuje tehnološki napredek, po drugi strani pa je tehnološki napredek pospešil dinamiko mednarodnih transakcij. K tehnološkemu napredku štejemo tudi izboljšave v transportu (predvsem znižanje transportnih stroškov), razvoj informacijske tehnologije in komunikacij (računalniška izmenjava podatkov, razvoj interneta in telekomunikacij) (Jaklič in Svetličič 2005, 9). Organizacijsko gledano, je naraščanje števila in večanje pomena in moči predvsem multinacionalnih podjetij, prineslo spremembe glede organizacije, saj podjetja povezujejo vse od proizvodnje preko transporta do potrošnje (Kenda in Bobek 2003). Liberalizacija mednarodne trgovine pa je začela svoj pohod predvsem, po sprejetju Splošnega sporazuma o carinah in trgovini (*GATT-General agreement on Tariffs and Trade*) in z njim zniževanjem preprek v mednarodni trgovini.

² Podjetja sama uvedejo troje racionalizacijskih ukrepov: zmanjševanje (*downsizing*), najemanje podizvajalcev (*outsourcing*) in prilagajanje (*reengineering*), s čemer postanejo učinkovitejša (Kenda in Bobek 2003, 302).

4. 4 Teorija svetovnih sistemov (Wallerstein)

Po mnenju Wallersteina, moderna država obstaja znotraj širšega ekonomskega, političnega in pravnega prostora imenovanega 'svetovni sistem'. Tako kot posameznikov ne moremo proučevati, brez poznavanja socialno-kulturnega konteksta sistema v katerem bivajo, tako tudi držav ali družb ne moremo proučevati, brez razumevanja svetovnega sistema, v katerega so vpete. Wallerstein verjame v tri oblike socialnih sistemov: mini sistem, svetovni imperij in svetovne ekonomije. Nastanek kapitalističnega svetovnega sistema se je pričel v 16. stoletju v Evropi in se v naslednjih stoletjih razširil po vsem svetu, pri tem pa je absorbiral vse obstoječe socialne sisteme. Kapitalistična svetovna ekonomija je nastala z vzpostavitvijo trgovine na dolge razdalje in povezavo proizvodnih procesov po vsem svetu. Sistem temelji na dvojni delitvi in sicer je prvič delo razdeljeno med različne razrede, statusnim skupinam pa je omogočen različen dostop do sredstev znotraj držav ter drugič, različnim državam je različno dodeljen dostop do dobrin in storitev na svetovnem trgu. Trg pa je tako znotraj držav, kot med njimi uničen zaradi boja za premoč.

Wallerstein razdeli kapitalistični svet v države jedra, pol-periferije in periferije, pri čemer so države periferije najmanj razvite države sveta in so izkoriščane s strani držav jedra. Države periferije so bogate s surovinami in poceni delovno silo in nimajo stabilnega političnega sistema (kar jim preprečujejo države jedra, saj bi stabilen politični sistem otežil izkoriščanje periferije). Značilno je da poceni izvažajo surovine v države pol-periferije in jedra, ter drago uvažajo gotove izdelke. Države pol-periferije so nekakšna tamponska cona med periferijo in jedrom. So izkoriščane, pa tudi same izkoriščajo. Izmenjujejo blago z jedrom in predvsem proizvajajo izdelke, ki se jedru ne zdijo več profitabilne za proizvodnjo. Države jedra so gospodarsko in politično stabilne države, ki akumulirajo bogastvo. Ukvarjajo se predvsem s storitvami in imajo moč uvajanja neenakih načel menjave med jadrom in periferijo. Wallerstein je mnenja, da bo prej kot slej svet zajela kriza, ki bo porušila kapitalistični svetovni sistem in odprla pot revolucionarnim spremembam (Wallerstein 2004; Faist 2010).

4. 5 Stopnje ekonomske rasti (Rostow)

Watl Whitman Rostow je razvil teorijo stopenj ekonomske rasti držav (Rostow, 1959). Po tej teoriji se vsaka država ekonomsko in socialno razvija skozi pet stopenj in z napredovanjem na višjo stopnjo je gospodarsko vse bolj razvita. Manj razvite države so večinoma ujete v prvih stopnjah in niso sposobne nadaljevati s t. i. *take offom* (vzletom), ki bi jim omogočil širitev ekonomije. Visoko razvite države so v zadnjih stopnjah razvoja in imajo stabilno ekonomijo in gospodarsko rast ter zmožnost, da se še dalje širijo in napredujejo.

1. Stopnja: tradicionalna družba

Na prvi stopnji je primarna dejavnost kmetijstvo od katere je odvisno preživetje, zato je ekonomski razvoj omejen. Značilne za to stopnjo so izbruhi bolezni in naravne katastrofe, kot so suše, poplave. Omejena sta ekonomski in socialni razvoj. Politična struktura je nefleksibilna zaradi vladanja monarhov ali diktatorjev. Primeri teh držav so Velika Britanija pred letom 1750, Kanada pred letim 1880 in nekatere najmanj razvite države sveta danes.

2. Stopnja: vzpostavitev pogojev za *take off*

Na tej stopnji se v državah začne razvijati bolj kompleksna ekonomija in začenja se gospodarska rast. Potrebna je vzpostavitev infrastrukture in pa vlaganje v transport, komunikacije in naravne surovine. Premik gospodarstva k sekundarnemu sektorju, torej proizvodnji in zmanjšanje odvisnosti od kmetijstva. Potrebna je tudi bolj učinkovita in odzivna politična struktura. Večina zahodnih evropskih držav je to stopnjo dosega s prehoda iz 17. v 18. stoletje, medtem ko so najrevnejše države sveta še danes na tej stopnji.

3. Stopnja: ekonomski *take off*

Tehnološki razvoj predstavlja temelj dramatičnih ekonomskih sprememb na tej stopnji. Proizvodnja postane temelj gospodarstva, kmetijstvo pa ne predstavlja več boja za preživetje, temveč bolj poslovno panogo. Rast delovnih mest in število plačanih delavcev je v porastu. Storitveni sektor je začenja razvijati. Francija in ZDA so dosegle to stopnjo do leta 1860. Manj razvite države so trenutno na tej stopnji.

4. Stopnja: pot do zrelosti

Daljše obdobje rasti je doseženo, po tem ko je gospodarstvo države doseglo *take off*. Bruto domači proizvod na prebivalca je v porastu, med tem ko gospodarski razvoj prehitijo stopnjo rasti prebivalstva. Gospodarstvo postane raznoliko, moderniziran način proizvodnje postane primaren, storitveni sektor narašča. Velik delež državnega prihodka se vlaga v razvoj ekonomije. Zgodovinsko gledano države do 50 let po *take offu* dosežejo to stopnjo, čeprav v zadnjih letih države to stopnjo dosegajo hitreje (Hong Kong, Singapur, Južna Koreja). Zahodne države (Velika Britanija, ZDA, Francija) so to stopnjo dosegle konec 19. in začetek 20. stoletja.

5. Stopnja: množična potrošnja

Na tej, končni stopnji so prihodki državljanov višji, kot zgolj za nakup osnovnih dobrin. Zaradi visokih dohodkov je visoko tudi povpraševanje po dodatnih dobrinah in storitvah. Izboljšan sistem zdravstva in izobrazbene možnosti so rezultat družbenega bogastva. Življenjska doba ljudi je zelo visoka. Prve so to stopnjo dosegle ZDA leta 1920, v kratkem pa so ji sledile tudi druge zahodne, visoko razvite države.

4. 6 Liberalizacija mednarodne trgovine

Med drugo svetovno vojno je veljalo prepričanje, da je protekcionistična politika držav bistveno prispevala k izbruhu vojne. ZDA in Združeno kraljestvo so izdelale načrt za vzpostavitev stabilnega povojnega mednarodnega reda, v katerem bodo institucionalno podlago predstavljali OZN zraven nje pa še t. i. 'Bretton Woods' organizacije: Mednarodni denarni sklad (IMF- *International Monetary Found*), Svetovna banka in GATT. Zadnji trije so bili ključni za liberalizacijo svetovnega gospodarstva na podlagi svobodne trgovine, ki pa dopušča primerno vlogo za državno posredovanje na trg, podporo nacionalni varnosti ter nacionalni in globalni stabilnosti (Thomas 2008, 363).

GATT je temeljil na dveh pomembnih principih in sicer principu recipročnosti in principu nediskriminacije, ki sta se izkazala za uspešna v prvih krogih pogajanj. Države so z odstranjevanjem protekcionističnih politik bistveno razširile mednarodne trgovinske menjave.

V nadaljnjih letih je dejansko prišlo do znatnega odpiranja meja v svetovnem gospodarstvu, ter bistvenega krčenja carinskih dajatev, kvot in drugih ukrepov, ki so odpravili zaviranje čezmejnega gibanja blaga. Za delovanje GATT je bilo značilnih osem ciklov medsebojnih pogajanj, ki so sčasoma postajali vedno bolj kompleksni in so vključevali vedno več članic (World Trade Organization). Po Urugvajskem krogu multilateralnih trgovinskih pogajanj (1986-94) je sporazum GATT prevzela nova Svetovna trgovinska organizacija (WTO- *World trade Organization*), ki je pridobila večje pristojnosti za uveljavljanje obstoječih trgovinskih sporazumov in za iskanje novih poti za liberalizacijo gospodarstva. Skupaj z liberalizacijo trgovine in na novo odprtih mejah za denarne tokove, je v zadnjih desetletjih prišlo tudi do odpiranja mej za tokove naložb (tako neposrednih, kot tudi portfeljskih), ki so jih predvsem države na Jugu z odobravanjem sprejele (Scholte 2008, 335).

Svetovna trgovinska organizacija se ukvarja s pravili mednarodne trgovine in zagotavlja nemoteno delovanje le-te. Deluje na podlagi trgovinskih sporazumov med državami in

postavlja pravila igre mednarodne trgovine ter določa katere izjeme so dovoljene. Temeljna pravila Svetovne trgovinske organizacije so:

- Načelo nediskriminacije, recipročnosti in nacionalne obravnave.

Načelo nediskriminacije na področju carin z uporabo klavzule največjih ugodnosti (*most favored nations*) pomeni, da mora država (z izjemo maloobmejnega prometa, carinske unije, proste carinske zveze in splošnega sistema preferencialov) vse trgovinske partnerje obravnavati enako in nuditi vsem partnerjem iste ugodnosti. Načelo recipročnosti pomeni, da velja obveza zniževanja carin obojestransko, nacionalna obravnava pa nalaga, da je potrebno enako obravnavati blago tujih in domačih proizvajalcev, ki so stopili na trg.

- Pravilo obveze tekočega spremljanja in nadzora v pogajanjih o zniževanju carin in prepoved zvišanja carin ali drugih zaščitnih ukrepov.
- Prepoved uporabe količinskih izvoznih ali uvoznih omejitev.
- Posebni ukrepi za pospeševanje trgovine z deželami v razvoju.

Globalizacija pa je zahtevala, da se delokrog Svetovne trgovinske organizacije razširi poleg blaga še na storitve in intelektualno lastnino. Dodali so tri mednarodne institucije, ki pokrivajo omenjena področja; GATT ostaja na področju liberalizacije blagovnih tokov, GATS (*General Agreement on Trade and Services*) na področju storitev in TRIPS (*Arrangement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights*) na področju intelektualne lastnine (World Trade Organization).

4. 7 Multinacionalna podjetja

Kot pomemben vidik liberalizacije mednarodne trgovine pa moramo omeniti pojav multinacionalnih podjetij, ki so bistveno spremenila razumevanje mednarodnega trgovanja, saj njihova rast predstavlja spremembo v strukturi subjektov, ki delujejo na mednarodni ravni. Obstaja več definicij, kaj multinacionalna podjetja sploh so. Čeprav lahko karakteriziramo manjše razlike med pojmi multinacionalno, transnacionalno, internacionalno ter podjetje, korporacija ali družba, pa te razlike za potrebe te magistrske naloge niso ključne, zato bom v nadaljevanju uporabljala pojem multinacionalna podjetja.

Najpogostejše definicije multinacionalnih podjetij so: podjetja, katerih proizvodnja poteka v več kot eni državi; podjetja, ki imajo v lasti ali kontrolirajo proizvodnjo ali imajo storitvene obrate zunaj matične države; podjetja, ki so vključena v neposredne tuje investicije in opravljajo aktivnosti v več kot eni državi; podjetja, ki upravljajo s proizvodnjo v eni centralni

državi, medtem ko proizvodnja sama poteka v drugi državi. Vsem definicijam pa je skupno, da za opredelitev podjetja kot multinacionalnega, ni pomembna velikost podjetja. Druga pomembna lastnost je, da multinacionalna podjetja, niso nujno lastniki proizvodnih obratov, temveč jih lahko zgolj nadzirajo. Primer tega so velika tekstilna podjetja (Gap, Nike itd.), ki niso nujno lastniki tovarn v katerih se proizvajajo izdelki, ampak imajo nadzor nad celotno proizvodno verigo in jih zato lahko opredelimo kot multinacionalna podjetja (Johnson in Turner 2003, 101–3). Ćirjaković definira multinacionalna podjetja, kot »/.../ podjetja, ki so vključena v neposredne tuje investicije in opravljajo aktivnosti z dodano vrednostjo v dveh ali več državah« (Ćirjaković 2009, 2). Večina multinacionalnih podjetij ima sedeže v razvitih državah kot so ZDA, Japonska in države EU, medtem, ko proizvodnja poteka v manj razvitih državah in državah v razvoju.

Mnenja glede vpliva multinacionalnih podjetij na gospodarstva držav v katerih proizvodnja poteka so različna. Zagovorniki gospodarske globalizacije so mnenja, da multinacionalna podjetja bistveno prispevajo k gospodarski rasti manj razvitih držav in da širijo bogastvo, delovna mesta, nove tehnologije in prispevajo k boljšim življenjskim pogojem. Medtem, ko pa nasprotniki globalizacije zatrjujejo, da multinacionalna podjetja selijo svojo proizvodnjo v manj razvite države zaradi izkoriščanja nizko plačane delovne sile (kar povzroča izgubo delovnih mest v matičnih državah), bolj ohlapnih zakonov glede varstva okolja in spoštovanja človekovih pravic ter nižjih stroškov proizvodnje (Johnson in Turner 2003, 101– 3). Velik problem glede zavezanosti spoštovanja človekovih pravic s strani multinacionalnih podjetij je sama subjektiviteta podjetij znotraj mednarodnega prava. Multinacionalna podjetja namreč niso subjekt mednarodnega prava in niso neposredno pravno zavezane k spoštovanju le tega. Ne obstaja transnacionalni režim spoštovanja človekovih pravic, ki bi zavezoval multinacionalna podjetja k spoštovanju le-tega. Podjetja so sicer zavezana (čeprav tudi ne pravno, temveč kot splošno sprejeto) k spoštovanju človekovih pravic znotraj Splošne deklaracije človekovih pravic, vendar je sankcioniranje kršitev v pristojnosti države, kar pa se izkaže za težavno zaradi več državnega delovanja podjetja. Sankcije kršitev človekovih pravic so oblikovane za kršitve delovanja znotraj države, kar onemogoča matičnim državam pravno sankcioniranje. Države, kjer poteka proizvodnja in bi lahko uvedle sankcije, pa so povečini politično in pravno nestabilne. Razen tega, pa velikokrat ne želijo uvesti sankcij, saj bi to pomenilo umik multinacionalnega podjetja iz te države, kar pa bi za večino držav pomenilo upad gospodarske rasti, saj multinacionalna podjetja, kljub kritikam, močno doprinesejo k gospodarski rasti manj razvitih držav (Kinley in Tadaki, 2003/2004).

Leta 1996 je bilo v svetu več kot 44.000 multinacionalnih podjetij, katerih obseg trgovine sto najboljših je leta 1997 znašal kar eno tretjino celotne svetovne trgovine, pri čemer je naslednja tretjina pripadala trgovinski menjavi znotraj teh podjetij. Po podatkih Svetovne trgovinske organizacije, predstavljajo 51 od 100 največjih ekonomij na svetu, multinacionalna podjetja. 500 največjih multinacionalnih podjetij je odgovornih za 70 odstotkov svetovne trgovine, kar pa se je v zadnjih letih še povečalo (Shangquan, 2000). Zaradi tako velikega obsega trgovine, se položaj in vloga multinacionalnih podjetij vedno bolj krepi in s tem spreminja odnos med multinacionalnim podjetjem in državo. Multinacionalna podjetja vedno bolj postajajo partnerji držav in celo prevzemajo nekatere njene vloge, saj je pogajalska moč podjetij glede mednarodnih problemov vedno večja (Svetličič, 1996).

5 VPLIV GLOBALIZACIJE NA DRŽAVE V RAZVOJU

Neoliberalistična ekonomska teorija, kot že omenjeno, temelji na predpostavki, da je odprto svetovno gospodarstvo temelj za razvoj in blaginjo vseh ljudi sveta. Pa vendar se v svetu še vedno soočamo z revščino, lakoto, nezaposlenostjo, boleznimi, gospodarski prepad med bogatimi in revnimi (tako državami, kot ljudmi) pa vedno bolj narašča. V državah v razvoju (imenovanih tudi državah Tretjega sveta³) se močno čutijo negativni vplivi globalizacije, saj so države prisiljene uvajati politiko svobodnega trga kot pogoj za odložitev dolgov in v upanju, da pritegnejo nove naložbe, ki so ključne za gospodarski razvoj teh držav.

5.1 Definicija držav v razvoju

OZN vključujejo med države v razvoju države z naslednjimi značilnostmi:

- Nizek bruto domači proizvod na prebivalca.
- Slaba materialna lastnina, ki se meri v obliki prehrane, zdravja, izobrazbe in pismenosti.
- Visoka stopnja ekonomske ranljivosti, ki se meri z indikatorji, ki nakazujejo na nestabilnost v kmetijstvu, ekonomski odvisnosti, nestabilnosti v izvozu dobrin in storitev, koncentracija izvoza in ekonomska majhnost.

Na plenarnem zasedanju OZN leta 2011, so države v razvoju opredelili kot najmanj razvite države sveta, z nizkimi prihodki, ki trpijo zaradi najhujših strukturnih ovir za trajnostni razvoj. Trajnostni razvoj je opredeljen kot razvoj ki vključuje ekonomsko, socialno in okoljsko komponento. Koncept trajnostnega razvoja namreč bolje odraža družbeno rast in se ne osredotoča zgolj na gospodarsko rast. V zadnjih letih so bili kriteriji rafinirani, upoštevajoč nova spoznanja o gospodarski rasti in izboljšav razpoložljivosti mednarodno primerljivih podatkov. Trenutno so merila, ki jih uporablja OZN za razvrščanje držav za najmanj razvite: bruto domači proizvod na prebivalca (BDP), indeks človeških sredstev (HAI-*Human Assets Index*) in indeks ekonomske ranljivosti (United Nations-DESA). Po podatkih v poročilu Združenih narodov je leta 2012 med najmanj razvite države sveta spadalo 48 držav članic, med katere spadajo države iz Afrike, Azije, Pacifika in Haiti (United Nations Conference on Trade and Development 2012).

³ V času po drugi svetovni vojni je svet bil bipolarno razdeljen na države, ki so sledile kapitalističnim trendom (ZDA, države zahodne Evrope) in komunistične države (Sovjetska zveza). Države, ki niso spadale v enega od teh dveh blokov pa so imenovali države Tretjega sveta (Afriške, Azijske države). In čeprav po razpadu bipolarne ureditve termin Tretji svet teoretično ne obstaja več, se je obdržal v splošni uporabi in zajema manj razvite države sveta oz. države v razvoju (Dhlamini, 2013).

5. 2 Karakteristike držav v razvoju

Skupna značilnost vseh držav v razvoju je ta, da so ekonomsko močno odvisne od razvitih držav. Druge karakteristike držav v razvoju so: nizek standard življenja, nizka stopnja produktivnosti, visoka rast prebivalstva, visoka stopnja nezaposlenosti, velika odvisnost od kmetijstva in izvoza produktov, ranljivost v mednarodnih odnosih, slabo razvit državni aparat.

Nizek standard življenja je karakteristika, ki si jo deli večina držav v razvoju. Nizek bruto domači proizvod na prebivalca in neenakomerna porazdelitev bogastva sta ključna faktorja, ki vplivata na standard življenja, vendar nista edina. Kaže se tudi v slabih, neprimernih bivališčih, slabem zdravju in zdravstveni oskrbi, visoki umrljivosti (predvsem mater in dojenčkov), omejeni oz. pomankanju izobrazbe nasploh (nepismenost). Pomembno je poudariti, da so ljudje v državah v razvoju pogosto ujeti v začaran krog brez izhoda, saj imajo bogate elite nadzor nad njihovim preživetjem (nizke plače in izkoriščanje delovne sile, kar pa je za ljudi edini možni vir dohodka). Dodatna težava je v visoki stopnji brezposelnosti in veliki odvisnosti od primarnega sektorja, kjer pa je zaradi pomankanja moderne tehnologije produktivnost nizka. Večina manj razvitih držav se sooča tudi z visoko rastjo prebivalstva, kjer je stopnja rojstev enkrat večja kot v razvitih državah, kar bo v prihodnosti še povečalo stopnjo brezposelnosti.

Za nizko stopnjo produktivnosti je značilno pomankanje dobrega vodstva. Tuje investicije niso dovolj za gospodarsko rast same po sebi, temveč jih je treba izkoristiti za ustvarjanje ekonomskih priložnosti in zagotovilo primerne institucionalnega in strukturnega okolja. Pri tem bi morale države same prevzeti vodilno vlogo, kar pa onemogoča slabo razvit državni aparat, kjer so vladne institucije slabo razvite, politični in predvsem birokratski procesi pa dolgi in ne-transparentni.

Ranljivost držav v razvoju v sistemu mednarodnih odnosov temelji predvsem na visoki ekonomski odvisnosti. Neenaka distribucija ekonomske in politične moči med bogatimi in revnimi državami, daje več moči v roke bogatih držav, ki nadzorujejo mednarodne trge in kreirajo pravila igre globalnega gospodarstva. Neposredne tuje investicije, ki v državah v razvoju predstavljajo glavni faktor gospodarskega razvoja prihajajo iz razvitih držav prav tako pa so države v razvoju še vpete v večni krog zadolžitev do razvitih držav, vse to jim odvzema moč znotraj procesa globalne ekonomije (The World Bank 2013; Svetličič 2004).

5. 2. 1 Human Development Index – HDI (indeks človeškega razvoja)

HDI je indeks, ki meri življenjsko dobo, pismenost, izobrazbo in standard življenja v državah po vsem svetu. Uporablja se za merjenje blaginje v državah in je ravno zaradi širine kazalcev, ki jih zajema, primernejši za merjenje stopnje razvoja države, kot samo kazalec bruto domačega proizvoda. HDI meri vpliv ekonomskih politik na kvaliteto življenja v treh dimenzijah: dolgo in zdravo življenje (pričakovana življenjska doba ob rojstvu), znanje (merjeno z pismenostjo odraslih in povprečnim vpisom v primarno, sekundarno in terciarno šolanje), spodoben standard življenja (merjen z bruto domačim proizvodom na prebivalca po pariteti kupne moči⁴ oz. *purchasing power parity* – PPP). Leta 2010 so HDI dodali t. i. HDI neenakosti, ki je merjen vzporedno z HDI in predstavlja vrednost enakovredno HDI z odvzeto komponento neenakosti in pade pod vrednost HDI-ja ko neenakost raste. Vsako leto Razvojni program Združenih narodov izda letno poročilo, ki vključuje podatke o razvoju držav iz prejšnjega leta. Poročilo iz leta 2013 kaže na drastičen razvoj držav v razvoju ali t. i. BRIC⁵ držav, katerih gospodarska rast je povzročila bistveno zmanjšanje revščine v teh državah. Še večji fenomen pa je rast držav Juga: Indonezije, Mehike, Tajske, Južnoafriške Republike in Turčije, ki postajajo vodilne države svetovne ekonomije. V poročilu je 40 držav v razvoju, ki so presegle pričakovanja glede človeškega razvoja (United Nations Development Programme).

5. 3 Vpliv ekonomske globalizacije

Mnenja o vlogi in posledicah ekonomske globalizacije se razlikujejo. Zagovorniki so mnenja, da je ekonomska globalizacija dvignila produktivnost in s tem življenjski standard. Zagovorniki zavračajo protekcionizem in nacionalizem ter možnost, da je mednarodno trgovanje in investiranje za šibkejšo stran škodljivo (Kenda in Bobek 2003). Neoliberalistično vrednotenje razvoja meni, da je za države, ki so se z liberalizacijo trgovine vključile v globalno gospodarstvo, to pripomoglo k njihovi gospodarski rasi in 'nove globalizatorke' hvali. Priznava sicer, da je proces povzročil večjo neenakost, tako znotraj držav, kot med njimi, vendar to neenakost razume pozitivno in jo obravnava kot spodbudo za tekmovanje in podjetniški duh (Thomas 2008). Po podatkih Svetovne banke velja, da mnoge manj razvite države niso postale revne zaradi udeležbe v mednarodni menjavi, temveč zato, ker so bile iz nje izključene (Kenda in Bobek 2003).

⁴ Pariteta kupne moči se uporablja za ugotavljanje in izražanje dejanske cene nekega proizvoda v določeni državi v primerjavi z drugo državo, s primerjanjem cen in BDP-ja, preko uporabe skupnega imenovalca. Pariteta kupne moči nam pokaže realne prihodke, če bi bile strukture cen podobne kot na primer v ZDA (Organization for economic cooperation and development).

⁵ BRIC- okrajšava za skupino hitro razvijajočih se držav, Brazilijo, Rusijo, Indijo in Kitajsko.

Na drugi strani najdemo kritike ekonomske globalizacije, ki trdijo, da je zaostrena konkurenca v bogatih državah privedla do znižanja plač in izgube delovnih mest, v revnih državah pa do proizvodnje s slabo plačano delovno silo, kar je privedlo do velikega razslojevanja na malo številne bogate in številne revne, ne samo v državah v razvoju, temveč tudi v razvitih državah. »Širitev konkurence od nacionalne na mednarodno raven ustvarja pritisk na delovna mesta, vladam onemogoča vodenje samostojne gospodarske politike in ogroža temelje demokracije« (Kenda in Bobek 2003). V zadnjih desetletjih je postalo jasno, da teorija neoliberalistične mednarodne ekonomije, po načelu da bo skupna gospodarska rast (merjena z rastjo bruto domačega proizvoda), samodejno prinesla koristi za najrevnejše razrede, ne deluje. »Kljub občudovanja vredni stopnji rasti BDP na prebivalca v razvitih državah pa se ta uspeh ni odražal v njihovi družbi kot celoti, in medtem ko je manjšina postala bistveno bogatejša, večina prebivalstva ni občutila nikakršne spremembe.« Ekonomska liberalizacija je po mnenju kritikov povzročila ogromne diferenciacije tako v državah, kot med njimi (Thomas 2008). Prosta trgovina in ekonomska globalizacija ne vodita v splošno družbeno blaginjo sveta, ampak koristita zgolj multinacionalnim podjetjem (Kenda in Bobek 2003).

Empirične raziskave sicer kažejo na visoko povezanost med sproščanjem mednarodne trgovine in rastjo bruto domačega proizvoda na prebivalca. Študije kažejo, da se s povečanjem deleža zunanje trgovine v odnosu do BDP za eno odstotno točko, dohodek poveča za 1,5 do 2 odstotni točki, povečanje pa v državi načeloma sledi tudi povečanju dohodka revnih ali pa ta kvečjemu zaostaja za polovico. Pa vendar tega ne moremo zagotovo trditi. Študije prav tako kažejo, da je v državah s hitrim odpiranjem navzven prišlo do velikega razkoraka med bogatimi in revnimi. Odpiranje namreč povzroči povpraševanje po izdelkih, ki so relativno obilni in na svetovnem trgu redki in nasprotno znižuje povpraševanje po izdelkih, ki so svetovno obilni. Posledica je povečevanje plač v izvoznih in zniževanje v uvoznih sektorjih z nizko kvalificirano delovno silo v primerjavi s tistimi z visoko kvalificiranimi. Pa vendar je globalizacija sicer lahko dejavnik razslojevanja, vendar statistike kažejo, da je revščina v državah, ki niso bile vpete v globalizacijo povišala, medtem, ko so gospodarstva nekaterih držav, ki so se odpirale, rasla celo hitreje od nekaterih razvitih držav in bistveno hitreje od revnih držav (Kenda in Bobek 2003). Manj razvite države so tako v 30. letih dosegle takšen gospodarski razvoj, za katerega so razvite države potrebovale 100 let. »Življenjski standard, stopnja pismenosti in vpis v šole ter dostop do čiste vode se je bistveno izboljšal. Upadla je tudi smrtnost dojenčkov, otrok in žensk« (Svetličič 2004).

V 20. stoletju se je svetovni bruto domači proizvod na prebivalca povečal skoraj petkrat, kar priča na veliko gospodarsko rast v svetu. Vendar pa v povprečju bogati realizirajo 80 odstotkov svetovne trgovine, 85 odstotkov direktnih investicij in 95 odstotkov vseh stroškov za raziskave in razvoj. V obdobju 1960-1962 je bil BDP na prebivalca v 20 najrevnejših državah povprečno 212\$, v 20 najbogatejših pa 11.417\$. V obdobju 2000-2012 pa se je že tako ogromen razkorak še povečal in znašal 267\$ v 20 najrevnejših državah, medtem, ko je v 20 najbogatejših državah skočil na povprečno 32.339\$ na prebivalca (Thomson 2008). Svetličič (2004) navaja, da najbogatejši 1 odstotek svetovnega prebivalstva prejema toliko kot spodnjih 57 odstotkov. In čeprav so se nekateri kazalniki, kot na primer dohodek na prebivalca in zmanjšano število najrevnejših v svetu izboljšali, so se nekateri, kot so neenakomerna porazdelitev bogastva bistveno poslabšali. Po podatkih Svetovne banke se je delež ljudi, ki živijo v absolutni revščini (z manj kot enim dolarjem na dan) zmanjšal s 33 odstotkov (leta 1981) na 18 odstotkov (leta 2001). Če pa raven absolutne revščine dvignemo na dva dolarja na dan, se je število v istem obdobju povečalo iz 2,4 milijarde na 2,7 milijard ljudi (*ibid*). Po podatkih Svetovne banke je v letu 2005 80 odstotkov svetovnega prebivalstva živel z manj kot 10\$ na dan. Med najrevnejših 40 odstotkov svetovne populacije je bilo razdeljeno 5 odstotkov globalnega prihodka, medtem ko je med najbogatejših 20 odstotkov bilo razdeljenih 75 odstotkov svetovnega prihodka (Shah, 2013).

6 DRUŽBENA ODGOVORNOST

Kot že ugotovljeno prevladujoča neoliberalistična ekonomska ureditev sveta v prvi plan postavlja podjetja in njihov profit. Če uporabimo besede Friedmana (V Podner in Golob 2002, 962) je: »p/rimeren družbeni cilj za menedžerja korporacije ustvariti karseda veliko denarja, ob tem pa upoštevati osnovna družbena pravila, tako zakonska kot etična«. Pa vendar zaradi učinkov globalizacije in vedno bolj povezanega sveta, v zadnjih desetletjih prihaja do spoznanj vpliv predvsem multinacionalnih podjetij, na lokalno družbo in okolje.

V zadnjih letih smo bili priče velikih naravnih katastrof, ki so jih povzročila multinacionalna podjetja, izkoriščanju slabo plačane delovne sile, katastrofe kot so rušenje stavb in požari, ki so ubili tisoče ljudi, zaradi slabih varnostnih pogojev na delovnem mestu, delo otrok itd. Multinacionalna podjetja tako niso upoštevala niti osnovnih ne zakonskih, ne etičnih pravil, največja težava pa je, da zaradi njihovega delovanja preko nacionalnih meja in oslabljene moči posameznih nacionalnih držav v katerih delujejo, države niso več sposobne regulirati delovanja multinacionalnih podjetij. Tudi tiste države v katerih imajo podjetja sedež, nimajo vpliva na mednarodno delovanje le-teh. Razen tega, pa je pomembno tudi dejstvo, da imajo multinacionalna podjetja vedno večji vpliv v svetovnem gospodarstvu in dosežejo prihod, ki je višji kot proračun velikega števila držav. »Hkrati pa je seštevek letnega prometa največjih dvesto korporacij presegel skupni BDP 182 držav« (Podner in Golob 2002, 962).

Kot posledica globalizacije in zavednosti okoljskih problemov, so multinacionalna podjetja bila prisiljena redefinirati svojo vlogo na trgu in v družbi ter prevzeti večjo etično in družbeno odgovornost za svoja dejanja. Kot posledica je pojem korporativna družbena odgovornost (*corporate social reponsibility*) ali samo družbena odgovornost, pričel pridobivati na pomenu. Čeprav ni enotne definicije tega pojma, pa velja splošno sprejeto načelo, kaj predstavlja: način upravljanja in vodenja podjetja, ki vključuje etične vrednote, tako da pozitivno učinkuje na družbo in okolje v državi v kateri deluje. Direkten pristop k družbeno odgovornemu delovanju je t. i. *Triple bottom line*, ki vključuje ljudi, profit in okolje (*people, profit and planet*). Podjetjem nalaga, da k že obstoječemu profitu, dodajo še dimenziji okolja in ljudi oz. družbe.

Številna priporočila, standardi in politike so že bile razvite na področju družbene odgovornosti in vključene v delovanje mnogih multinacionalnih podjetij. Večina jih je predvsem vključevala delovne norme podane s strani Mednarodne organizacije dela (ILO-*International labour organization*) in norme človekovih pravic podane s strani Generalne skupščine OZN, v okviru Splošne deklaracije človekovih pravic. Najbolj uveljavljeni

dokumenti so *UN Global Compact* s strani OZN, priporočila s strani Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD – *Organization for economic cooperation and development*), ISO 26000 s strani mednarodne organizacije za standardizacijo (*ISO-International organization for standardization*), tripartitna deklaracija o načelih multinacionalnih podjetij in socialni politiki s strani ILO, ter Inicijativa globalnega poročanja (*GRI-Global Reportive Initiative*). Evropska unija je razvila svojo iniciativo, EU Ecolabel, ki sledi celotni proizvodni verigi, od surovine do produkta in zagotavlja standarde družbene odgovornosti. Prav tako je bila podana agenda za obdobje 2011-2014 za politiko družbene odgovornosti. Poudariti je treba, da so vse iniciative, priporočila in ostali dokumenti prostovoljni in jih podjetjem ni potrebno vključiti v svojo politiko vodenja (Montera Vena, 2013).

Multinacionalna podjetja so na pritiske javnosti in nevladnih mednarodnih organizacij in iniciativ večinoma uvedle (vsaj na papirju) minimalne standarde družbeno odgovornega ravnanja. Ampak ob predpostavki, da se podjetja vendarle ravna po neoliberalističnih vodilih in postavljajo na prvo mesto profit, lahko sklepamo, da so tudi od uvedbe minimalnih standardov imela korist. Večina multinacionalnih podjetij, je namreč uvedbo standardov začela spreminjati v poslovno priložnost oz. konkurenčno prednost. Družbena odgovornost, je namreč postala odličen način promocije podjetij in etično obnašanje zagotavlja konkurenčno prednost na trgu in dolgoročen profit. Še bolj pomembno pa je, da neupoštevanje družbene odgovornih pravil, med potrošniki vzbudi nezaupanje ali morda celo bojkot in s tem dolgoročne izgube (Protner in Golob, 2002; Fajić, 2010).

6. 1 Tipi družbene odgovornosti

Podjetja bi morala pri svojem delovanju sprejeti in upoštevati štiri tipe družbene odgovornosti, t. i. piramido družbene odgovornosti: ekonomsko, zakonsko, etično in filantropsko (volontersko).

Na prvem mestu je seveda ekonomska dolžnost podjetja, da uspešno posluje na finančnem področju in prinaša dobiček, s tem pa ponuja zaposlitvena mesta in prispeva k razvoju gospodarstva. Na drugem mestu je zakonska odgovornost, ki zavezuje podjetja k spoštovanju zakonov in predpisov, ne samo podanih s strani države, temveč tudi tistih, ki definirajo družbeno odgovorno ravnanje. Tretji tip so osnove poslovne etike, za katere se mora podjetje odločiti kaj sprejema kot etično ravnanje. Podjetje se odloča, ali bo v politiko poslovanja uvedlo predlagane etične kodekse in standarde s strani javnosti, mednarodnih organizacij in iniciativ itd. na koncu so še filantropske aktivnosti, kot so na primer volonterske donacije,

prispevki, donatorstva oz. druge oblike prispevanja podjetij za dobrobit družbe. Medtem, ko sta ekonomski in zakonski tip od podjetij zahtevana, je etični tip pričakovan, filantropski pa zaželen, ravno zadnja dva tvorita jedro koncepta družbene odgovornosti podjetij (Carroll, 1979).

6. 2 Dimenzije družbene odgovornosti – zelena knjiga EU

EU je v zeleni knjigi iz leta 2001 podala smernice za družbeno odgovorno delovanje podjetij. Loči dve širši dimenziji družbeno odgovornega delovanja; notranje in zunanje.

Notranje družbeno odgovorno delovanje

Znotraj podjetij, družbena odgovornost zajema primarno zaposlene in se nanaša na področja vlaganja v človeške vire, zdravja in varnosti pri delu, prilagajanja spremembam in odgovornega upravljanja z naravnimi viri v proizvodnji.

Vlaganje v človeške vire pomeni, da je za podjetja danes izziv privabiti in predvsem ohraniti sposobne in kvalificirane delavce. Zato je potrebno skrbeti za dobro komuniciranje v podjetju, skrbeti za ravnovesje med delom, družino in prostim časom, pravično plačilo delavcev, njihovo vseživljenjsko učenje, enakopravno obravnavanje žensk, nediskriminatornost pri zaposlovanju itd.

Čeprav je zdravje in varnost pri delu posebej uzakonjeno znotraj državnega pravnega sistema, so podjetja odgovorna za dosledno izvajanje tega in so tesno vključena v to problematiko.

Prilagajanje spremembam pomeni odgovorno prestrukturiranje delovne sile in zaščita pravic delavcev. Zaradi prestrukturiranj, ki se dogajajo v Evropi, je ogroženo mnogo delovnih mest, zato je delavcem potrebno ponuditi možnost prekvalifikacije in prevzeti del odgovornosti.

Odgovorno upravljanje z naravnimi viri je pomemben del družbeno odgovornega ravnanja, poleg tega pa zmanjšanje uporabe virov in onesnaževanja okolja lahko vodi do dobičkonosnosti oz. konkurenčnosti podjetja.

Zunanje družbeno odgovorno ravnanje

Delovanje multinacionalnih podjetij sega v današnjem času daleč izven meja podjetja v lokalne skupnosti tudi zunaj EU. Zato se mora v svetu multinacionalnih vlaganj in globalnih dobavnih verig, družbena odgovornost podjetij premakniti tudi na globalno raven. Štiri področja delovanja so pomembna: lokalne skupnosti, poslovni partnerji, dobavitelji ter potrošniki, človekove pravice in pa globalni okoljski vidiki.

Družbena odgovornost podjetja zajema tudi integracijo podjetja v lokalno skupnost v kateri deluje. Podjetja pomembno doprinašajo h gospodarskemu razvoju lokalne skupnosti, saj ponujajo delovna mesta, plače in dodatke hkrati pa so odvisna od zdravja, stabilnosti in prosperitete skupnosti v kateri delujejo. Navsezadnje pa tudi ugled podjetja znotraj te skupnosti vpliva na konkurenčnost in rast podjetja.

Podjetja morajo graditi dober odnos z vsemi, ki so vpeti v proizvodno verigo. Tesno sodelovanje s poslovnimi partnerji, lahko doprinese k zmanjšanju negotovosti poslovanja, znižanju stroškov in dvigu kakovosti. Enako velja za odnos z dobavitelji. Podjetja, zlasti velika multinacionalna podjetja lahko tudi pripomorejo k razvoju lokalnih majhnih podjetij s tem da postanejo njihovi partnerji, kar je lahko koristno za obe strani. Za podjetja je pomembno, da vzdržujejo odnos s potrošniki in sledijo njihovim željam in povpraševanju, sploh z učinkovito, etično in ekološko ozaveščeno proizvodnjo.

Multinacionalna podjetja so zelo pomemben akter v boju z okoljskimi problemi. Lahko vplivajo na zavedanje o okoljskih problemih znotraj svoje proizvodne verige in promovirajo trajnostni razvoj. Investicije in aktivnosti znotraj manj razvitih držav, lahko direktno vplivajo na socialni in gospodarski razvoj teh držav.

Družbena odgovornost podjetij ima močno dimenzijo spoštovanja človekovih pravic, sploh pri mednarodnih delovanjih in globalni dobavni verigi. Človekove pravice so kompleksen problem, ki predstavlja politične, zakonske in moralne dileme. Multinacionalna podjetja se soočajo z vprašanji kot so, kje ležijo njihove pristojnosti v odnosu z pristojnostmi držav v kateri delujejo, kako nadzorovati poslovne partnerje in dobavitelje pri njihovem upoštevanju človekovih pravic in kako delovati in se odzivati v državah, v katerih se sistematično kršijo človekove pravice? Pod naraščajočim pritiskom mednarodnih nevladnih organizacij in potrošniških skupin so podjetja začela pospešeno sprejemati kodekse ravnanja na področjih delovnih razmer, človekovih pravic in okoljskih politik. To vse pa predvsem zaradi izboljšanja svoje podobe in zmanjševanja posledic negativnih odzivov potrošnikov. Vendar kodeksi ravnanja niso alternativa nacionalnim, Evropskim ali mednarodnim zakonom in obvezujočim pravilom, ki zavezujejo k minimalnim standardom primernim za vse, temveč lahko kodeksi in druge prostovoljne iniciative zgolj nadgrajujejo zakonske in promovirajo višje standarde za tiste, ki se jim zavežejo. In medtem ko takšni kodeksi lahko pripomorejo k promociji mednarodnih delovnih standardov, pa je njihova učinkovitost odvisna od implementacije in verifikacije (Evropska komisija, 2001).

7 TEKSTILNA INDUSTRIJA BANGLADEŠA

7. 1 Kratka zgodovina Bangladeša

Območje, ki ga danes poznamo kot Ljudska republika Bangladeš (v nadaljevanju Bangladeš), je imelo burno in bogato zgodovino. Na tem geografskem območju so se menjavali dravidijska, indijska, mongolska, arabska, perzijska, turška in evropska kultura ter vladavina. Evropski tj. portugalski trgovci in misijonarji, so to področje dosegli konec 15. stoletja, sledili pa so jim še drugi; nizozemski in britanski trgovci in trgovska združenja, kot je *East India Company* (vzhodno indijsko združenje). Področje Bengala (današnjega Bangladeša) je padlo pod prevlado Britanske Indije. Skozi 18. in 19. stoletje se je moč Britanske krone na območju Bengala povečala in prevladovala vse do začetka 20. stoletja, ko so se začeli pritiski znotraj celotne Britanske Indije s strani hindujskih in islamskih voditeljev, za večjo neodvisnost. Da bi zmanjšali gibanje za neodvisnost, so Britanci poskusili razdeliti celotno območje njihovega vladanja glede na religijo in jezik. Področje Bengala, so tako razdelili na dva dela, vzhodno na islamsko skupnost in zahodno na hindujsko. Britanska Indija se je tako razdelila na Pakistan in Indijo, območje Bengala pa je postal del Pakistana imenovan vzhodni Pakistan. Vendar je edini skupni imenovalec zahodnega in vzhodnega Pakistana, ki ju je delilo dva tisoč kilometrov indijske meje, bila religija. Prebivalci vzhodnega Pakistana so bili mnenja, da so bili spet kolonizirani, tokrat s strani zahodnega Pakistana, saj je politično, vojaško in ekonomsko vodenje bilo v rokah zahodnega Pakistana. Gibanja za neodvisnost vzhodnega Pakistana so se krepila in Bengali so 26. 3. 1971 razglasili neodvisnost od zahodnega Pakistana. Kljub vojni za neodvisnost z zahodnim Pakistanom, je vedno več držav priznavalo novo nastalo neodvisno in suvereno državo Bangladeš in leta 1974 jo je priznal tudi Pakistan. Bangladeš je po priznanju neodvisnosti postal parlamentarna republika z predsednikom vlade Mujibom. Mujib je kasneje uvedel enostrankarski režim, vendar je po atentatu na njega in njegovo družino, njegov naslednik ponovno uvedel večstrankarski sistem. Politično ureditev Bangladeša so pretresali izgredi, protesti in atentati na voditelje države vse do 90. let ko se je situacija stabilizirala. Bangladeš je danes parlamentarna, večstrankarska in demokratična država (Heitzmen in Worden, 1988).

7. 2 Gospodarska slika Bangladeša

Bangladeš spada v skupino najmanj razvitih držav sveta. BDP na prebivalca je za leto 2012 znašal 797\$ (za primerjavo, v Sloveniji je leta 2012 bil BDP na prebivalca 22 072\$, v Nemčiji še skoraj enkrat višji, 41 866\$). Vendar je Bangladeš ena tistih držav, za katero se pričakuje,

da bo v naslednjih parih desetletjih, zaradi visoke letne gospodarske rasti, počasi zapustila skupino najmanj razvitih držav (The World Bank).

Po vojni za neodvisnost, je gospodarstvo Bangladeša temeljilo na socialni ekonomiji in nacionalizaciji vseh industrijskih panog, kar je povzročilo nizko gospodarsko rast države. Vladalo je pomankanje osnovnih potrebščin in hrane, zunanji trgi za izvoz jute so bili izgubljeni, zaradi velikega porasta sintetičnih materialov, bančni in monetarni sistemi so bili nezanesljivi. Čeprav je država imela veliko delovne sile, so večino predstavljali slabo usposobljeni in slabo plačani, nepismeni, nekvalificirani delavci. Inflacija, zlasti osnovnih potrošniških dobrin, je znašala med 300 in 400 odstotki. Vojna za neodvisnost pa je pohabila že tako slab transportni sistem. Država pa je med drugim trpela zaradi naravnih katastrof, kot so poplave in monsuni in je še vedno okrevala od uničujočega ciklona leta 1970, ki je terjal 250 000 življenj. Od leta 1975 se je začela ekonomska politika Bangladeša močno spreminjat in voditelji so začeli posvečati pozornost razvoju novih industrijskih panog. Ekonomska politika je povzročila stagnacijo gospodarske rasti, zato se je začel postopek privatizacije pomembnih državnih podjetij v sektorjih bančništva, telekomunikacij, letalstva, medijev in jute. V 80. letih so se že začeli kazati znaki gospodarske rasti. Ekonomska politika je spodbujala privatna podjetja in investicije. Privatni sektor je začel prevzemati vodilno vlogo, predvsem na področjih investicij, zaposlovanja, proizvodnje in izvoza. Privatizacija je bistveno pripomogla k gospodarski rasti države (Michigan State University; Global Edge).

Od leta 1996 je kljub politični nestabilnosti, slabi infrastrukturi, korupciji in počasni implementaciji ekonomskih reform Bangladeš beležil povprečno 6 odstotno gospodarsko rast. Čeprav je skoraj polovica državnega BDP-ja generiranega skozi sektor storitev, je več kot polovica prebivalstva zaposlenega v kmetijskem sektorju. V zadnjih desetletjih pa najpomembnejšo panogo predstavlja tekstilna industrija, hrbenica industrijskega sektorja, ki doprinese 18 odstotkov BDP-ja in predstavlja kar 80 odstotkov državnega izvoza (Central Intelligence Agency, 2014).

Večina ljudi v Bangladešu živi od kmetijstva. Riž in juta sta glavni pridelek, sledijo pa koruza in zelenjava. Okrog 84 odstotkov prebivalstva živi na deželi, kmetijski sektor pa zaposluje približno 54 odstotkov prebivalstva. Kljub temu pa ta sektor predstavlja samo 21 odstotkov državnega BDP-ja. Pa vendar je kar 53 odstotkov prebivalstva, ki živi na podeželju revnega. Razlogi za to so hitra rast prebivalstva in urbanizacija območij, kar povzroča upadanje obdelovalnih površin za približno 1 odstotek na letni ravni. Dodatno težavo predstavlja geografska lega države, saj leži med tremi velikimi rekami (Ganges, Brahmaputra in

Meghna), ki vsakoletno poplavijo 20-30 odstotkov države in povzročijo resno škodo infrastrukturi, pridelku in navsezadnje celotnemu gospodarstvu (The World bank).

Druga najpomembnejša gospodarska panoga je industrija, ki zaposluje okrog 30 odstotkov prebivalstva in predstavlja kar 29 odstotkov državnega BDP-ja. Najpomembnejša panoga znotraj industrije je tekstilna industrija in izvoz t. i. *ready-made garment* –RMG oz. oblačil pripravljenih za nošenje (Central Intelligence Agency, 2014).

7. 2. 1 Tekstilna industrija v Bangladešu

Sektor tekstilne industrije v Bangladešu je najpomembnejši faktor premagovanja revščine in zaposlovanja prebivalstva. Vendar pa mnoge nesreče zadnjih let, ki nakazujejo slabe delovne pogoje in izkoriščanje delavcev v tem sektorju, grozijo zniževanju povpraševanja in s tem ogrožajo gospodarsko rast v prihodnje, kajti socialne dimenzije in družbeno odgovorno ravnanje v proizvodnji, prihajajo v ospredje globalno ozaveščenih kupcev.

Globalizacija proizvodnje tekstilnih izdelkov se je pričela po drugi svetovni vojni in se v kratkem času razširila bolj, kot katerakoli druga industrija. Večina proizvajalcev oblačil, je svojo proizvodnjo preselila v države z manj kvalificirano delovno silo z nižjimi plačami in tako znižali stroške. V prvem valu se je proizvodnja iz ZDA in držav zahodne Evrope preselila na Japonsko v 50. in 60. letih 20. stoletja. Kmalu je Japonska svojo pozornost preusmerila v bolj donosne veje proizvodnje, kot so avtomobilske, računalniške in druge tehnološke industrije. Drugi val selitve proizvodnje tekstilne industrije se je preselil v države kot so Južna Koreja, Hong Kong in Singapur v 70. letih in kasneje še v tretjem valu v države kot so Filipini, Tajski in Kitajska v 80. in 90. letih. V zadnjem valu preseljevanja konec 90. let, so se skupini pridružile še manj razvite države kot so Bangladeš, Šri Lanka, Pakistan in Vietnam, kjer so stroški proizvodnje daleč najnižji, zaradi izjemno nizkih plač delovne sile. V 90. letih so mesečne plače delavcev tekstilne industrije znašale 228\$ na Tajskem, 114\$ v Hong Kongu, 63\$ v Pakistanu in celo še nižje 29\$ v Bangladešu, kjer je proizvodnja ene majice predstavljala strošek od 0,10\$ in se proda za 5-10 krat višjo ceno, kot je uvozna. Trenutno so stroški proizvodnje v Bangladešu za 30 odstotkov nižji kot v Indiji ali na Kitajskem. Delavci tekstilne industrije v Bangladešu so plačani najnižje ne samo v primerjavi z drugimi državami, temveč tudi v primerjavi z drugimi sektorji v Bangladešu (Ferdous, 2011).

7. 2. 1. 1 Razvoj RMG industrije v Bangladešu

RMG industrija je gonilna sila ter hrbtenica izvoza in gospodarskega razvoja Bangladeša. Ta sektor je odprl nova delovna mesta za milijone prebivalcev, posebej za neizobražene ženske (Ahmed, 2006). Tekstilna industrija, še posebej RMG sektor se je začel razvijati v 70. letih prejšnjega stoletja in je bil končan v zelo kratkem času. Bangladeš je že imel zgodovino tekstilne proizvodnje še iz časov Britanske kolonizacije, ki pa je bila popolnoma uničena v času britanskega zatiranja. Novi zagon je tekstilna industrija doživela v času privatizacije konec 70. let, k temu pa je pripomogla tudi državljanska vojna v Šri Lanki, ki je bila glavna konkurentka Bangladešu. Čezmorski kupci so namreč preferirali dokaj politično stabilen Bangladeš, vendar RMG sektor ni rasel tako hitro kot je bilo pričakovano, predvsem zaradi slabe infrastrukture in pomankanja primernih objektov. Privatizacija in odstranjevanja ovir za privatne investicije so pripomogle k razvoju podjetij, ki so se usmerili v RMG sektor. S povečevanjem povpraševanja po RMG, je nastajalo tudi vedno več podjetij, hkrati pa tudi vedno več neposrednih tujih investicij. Bangladeška vlada je uvedla številne iniciative za trgovinske reforme in s tem privlekla neposredne tuje investicije pod vodstvom Svetovne banke in Mednarodnega denarnega sklada. Ustanavljanje in razvoj izvozno predelovalnih con⁶, je pospešil prihod multinacionalnih podjetij in tujih kupcev, ki so v teh conah začeli proizvajati RMG. Število tovarn za proizvodnjo RMG se je iz 632 v letu 1982 povečalo na približno 4200 v letu 2008. RMG sektor predstavlja največjo izvozno panogo Bangladeša. Leta 2009 je izvozil oblačila v vrednosti 12,34 milijard \$, kar je predstavljalo 4,47 odstotka globalnega izvoza oblačil (276 milijard \$) (Ferdous, 2011).

7. 3 Liberalizacija trgovine in mednarodni sporazumi

Liberalizacija trgovine in odpiranje Bangladeša sta bistveno pripomogli k gospodarski rasti države. Z vrsto ekonomskih reform v 80. letih, je vlada Bangladeša pripomogla k investiranju privatnega sektorja v RMG industrijo. Pod vodstvom Svetovne banke in Mednarodnega denarnega sklada je vlada liberalizirala trgovino in odprla meje za neposredne tuje investicije. Z ustanovitvijo izvozno predelovalnih con in promocijo izvoza je liberalna izvozna politika postala prioriteta gospodarstva. Hkrati so omogočili 100 odstoten lastniški delež tujim investitorjem. Multinacionalna podjetja so tako prevzela vodilno vlogo pri promociji tekstilne industrije Bangladeša. Pripeljali so moderno tehnologijo za proizvodnjo oblačil, ki ustreza mednarodnim standardom in z novim znanjem prenesenim na lokalna podjetja dodatno

⁶ Izvozno predelovalna cona je določeno geografsko območje, ki je izvzeto iz nacionalnega carinskega območja in za katerega veljajo posebni režimi.

spodbudili rast proizvodnje. Hkrati se je Bangladeš pridružil mednarodnemu trgu kot konkurenčen proizvajalec (Ahmed, 2006).

7. 3. 1 Mednarodni sporazum o trgovanju s tekstilom (MFA-Multi-Fibre Agreement)

Mednarodni sporazum MFA je bil uveden leta 1974 pod okriljem takratnega GATT-a in se je nanašal na vse tekstilne izdelke, z izjemo izdelkov iz trdih vlaken. Sporazum je temeljil na pravičnem razvoju mednarodne tekstilne industrije in je omogočal uvedbo kvot na podlagi dvostranskih sporazumov ali enostranskih ukrepov. Cilji sporazuma MFA so bili ekspanzija mednarodne tekstilne industrije z zmanjševanjem ovir in postopna trgovinska liberalizacija. Države uvoznice so se zavezale k 6 odstotnem letnem zviševanju kvot. Sporazum je v naslednjih letih bil večkrat podaljšan, najprej znotraj GATT, kasneje je znotraj Svetovne trgovinske organizacije leta 1995 sporazum MFA, nadomestil dogovor o tekstilu in oblačilih (ATC-Agreement on Textiles and Clothing). Namen sporazuma je bil do leta 2005 odstraniti vse kvote in liberalizirati mednarodno trgovino s tekstilnimi izdelki (World Trade Organization).

S sporazumom MFA so velike države uvoznice tekstilnih izdelkov, kot so ZDA in države EU uvedle kvote in omejile uvoz izdelkov iz držav kot so Kitajska, Hong Kong, Japonska, Tajska, Indija itd. Za nekatere države, tradicionalne izvoznice tekstilnih izdelkov, kot je Kitajska, so bile omejitve višje, medtem ko so za nekatere države bile nižje, med drugim tudi za Bangladeš, kar je pomenilo tudi nižjo konkurenco in možnost za hiter razvoj Bangladeške tekstilne industrije. Politična nestabilnost Šri Lanke in negativno izvozno usmerjena politika Indije v 80. letih so še dodatno pripomogli pri preusmeritvi pozornosti na Bangladeš (Ferdous, 2011).

Z ustanovitvijo Svetovne trgovinske organizacije in spoznanjem, da je sporazum MFA imel negativne posledice v nekaterih državah v razvoju, je bil sklenjen dogovor ATC, ki je zavezoval države, da bodo do leta 2005 ukinile vse kvote in omejitve na uvoz tekstilnih izdelkov. Za Bangladeš, je to pomenilo večjo konkurenco in mnogi so napovedovali drastičen upad izvoza izdelkov, s tem pa tudi gospodarske rasti. Vendar se je izkazalo ravno nasprotno. Izkazalo se je, da je kljub konkurenci nekaterih 'velikanov' na področju tekstilne industrije, kot je Kitajska, Bangladeška industrija rasla in izvoz izdelkov se je še povečeval. Glavni razlog za to je, da je delovna sila v Bangladešu še vedno najcenejša na svetu in s tem so tudi stroški proizvodnje najcenejši (*ibid*). Leta 2004 je izvoz predstavljal okrog 14 odstotkov BDP-ja, po ukinitvi kvot in omejitev se je v letu 2005 povečal na dobrih 15 odstotkov, že leta 2006

pa je znašal okrog 18 odstotkov, do leta 2012 se je povečal na 20,4 odstotke (The World Bank).

7. 3. 2 Splošni sistem preferencialov v EU (GSP – Generalised Scheme of Preference)

Splošni sistem preferencialov v EU je še eden zelo pomemben dejavnik hitrega razvoja tekstilne industrije Bangladeša in širitve izvoza v države EU, ki predstavljajo glavnega partnerja pri uvozu tekstilnih izdelkov iz Bangladeša. Splošni sistem preferencialov je namenjen najmanj razvitim državam in jim omogoča popolno ali delno oprostitev plačila carinskih dajatev pri uvozu izdelkov po poreklu iz teh držav v EU (razen orožja). Splošni sistem preferencialov vključuje tri oblike sodelovanja:

- Splošni dogovor v okviru splošnega sistema preferencialov, ki vključuje vse države znotraj dogovora in nudi znižane dajatve za države v razvoju za dve tretjini izdelkov vseh kategorij
- Splošni sistem preferencialov+, posebni dogovor za države, ki so sprejele in implementirale mednarodne konvencije človekovih in delovnih pravic, okoljskih politik in dobrega vodenja in vključuje popolno odstranitev dajatev za izdelke enako kot splošni dogovor
- 'Vse razen orožja' je dogovor v sklopu splošnega sistema preferencialov in vključuje najmanj razvite države in jim nudi popolno odstranitev vseh carin in drugih omejitev na uvoz vseh izdelkov, razen orožja

Bangladeš, ki je v skupini najmanj razvitih držav spada v skupino dogovora 'vse razen orožja' in uživa pravice popolnega dostopa do EU trga pri izvozu tekstilnih izdelkov (Evropska komisija, 2014).

Na EU trgu, je tako Bangladeš pri uvozu tekstilnih izdelkov v veliki prednosti pred konkurenti kot so Kitajska ali Indija, ki niso oproščeni carinskih dajatev. Vendar se Bangladeš sooča s težavami glede politike EU, ki zajema pravila porekla. Gre namreč za to, da so tekstilni izdelki narejeni v Bangladešu pretežno iz uvoženih materialov. Tako na primer izdelek narejen v Bangladešu iz materiala uvoženega iz Indije predstavlja 25 odstotkov dela in 75 odstotkov materiala, kar v končni fazi predstavlja poreklo izdelka iz Indije. Kadar gre za pravila porekla, se tako Bangladeš sooča z dvostopenjskim pravilom porekla. Bangladešu EU priznava regionalno kumulacijo znotraj Južnoazijske zveze za regionalno sodelovanje (SAARC- *South Asian Association for Regional Cooperation*), kamor spadajo še Bhutan, Indija, Maldivi, Nepal, Pakistan in Šri Lanka.

Kumulacija je osnova, ki omogoča, da lahko proizvod pridobi status porekla, čeprav ne izpolnjuje osnovnega pravila o pridobitvi porekla. Tako je proizvod, ki je proizveden v državi prejemnici ugodnosti, lahko nadalje obdelan v drugi državi prejemnici ugodnosti znotraj ene regionalne skupine in se bo za namene splošnega sistema preferencialov še vdeno štel za proizvod s poreklom. Proizvodi s poreklom iz držav posamezne regionalne skupine, ki se predelajo ali obdelajo v drugi državi te skupine, pridobijo poreklo te zadnje države (Carinska uprava; Ministrstvo za finance republike Slovenije).

Bangladeš lahko torej uvaža blago iz držav skupine SAARC, ga predela in izvozi kot država porekla in uživa ugodnosti v sklopu splošnega sistema preferencialov. Pri čemer morata biti izpolnjena še dva pogoja in sicer mora biti opravljen več kot minimalna predelava in dodana vrednost v državi proizvodnje mora biti višja od carinske vrednosti materiala pri uvozu iz druge države. Nova pravila držav porekla, ki jih je sprejela EU novembra 2010 in so stopila v veljavo januarja 2011 določajo možnost regionalne kumulacije. Generalno urejajo restrikcije za najmanj razvite države in tako omogočajo državam kot je Bangladeš uvoz izdelkov (četudi so materiali iz drugih držav) popolnoma pod pravili splošnega sistema preferencialov (Ahmed, 2006; Ferdous, 2011).

7. 4 Človekove pravice v bangladeški tekstilni industriji

Visoka konkurenca na trgih s tekstilnimi izdelki, liberalizacija trgovine in s tem iskanje vedno večjih možnosti za profit ter vedno večje nižanje stroškov proizvodnje, so žal postavili spoštovanje človekovih pravic na stranski tir. Slabo plačana delovna sila, katastrofalni delovni pogoji in povečini neupoštevanje niti minimalnih varnostnih standardov, so v Bangladešu pripeljali do številnih katastrof in terjali več tisoč človeških življenj. V času globalne ekonomije lahko govorimo o dveh silah, ki različno delujeta na pravice delavcev. Na eni strani pritisk globalne konkurence sili podjetja k zniževanju stroškov proizvodnje, vključno z zniževanjem plač delavcev, kar v večini primerov pripelje do nekih oblik kršenja pravic delavcev. Po drugi strani pa zavračanje trgov razvitih držav po uvozu izdelkov proizvedenih brez ustreznih standardov varovanja človekovih pravic, sili podjetja da sprejmejo ukrepe zaščite pravic delavcev, kar pa povzroči višje stroške proizvodnje in posledično izgube trga (Ahmed, 2006).

Človekove pravice so pravice vseh ljudi in so bile zapisane in splošno sprejete z Deklaracijo človekovih pravic, sprejete in razglašene s strani Generalne skupščine Združenih narodov leta 1948. Deklaracija določa, da so človekove pravice osnovne naravne pravice in so neodtujljive. Te pravice so ključne za svobodo človeka in njegovo razumno kvaliteto življenja. Pravice

delavcev vsebujejo vse osnovne človekove pravice, ter določajo tudi nekatere dodatne, ki omogočajo varno, zavarovano in človeka dostojno delovno življenje. S pravicami delavcev in njihovim dostojnim delovnim življenjem se najbolj ukvarja ILO.

7. 4. 1 Mednarodna organizacija dela- ILO

ILO je bila ustanovljena leta 1919 z Versajsko pogodbo in je leta 1946 postala prva specializirana agencija Organizacije združenih narodov. Namen ILO je uveljavljanje socialne pravičnosti in mednarodno priznanih človekovih in delovnih pravic. ILO postavlja minimalne standarde osnovnih delovnih pravic (svoboda združevanja, pravica do organiziranja, pogajanja za sklenitev kolektivnih pogodb, odprava prisilnega dela, enaka obravnava itd.), v obliki konvencij in priporočil ter pomaga državam pri izboljšanju delovnih pogojev delavcev (Ministrstvo za družino in delo, socialne zadeve in enake možnosti republike Slovenije).

Pri konvencijah gre za mednarodne pogodbe, ki so pravno zavezujoče za države ki so jih prostovoljno podpisale in ratificirale ter s tem implementirale v svoj pravni sistem. Priporočila niso pravno zavezujoča ampak zgolj vodila za državne politike in prakse. Tako konvencije kot tudi priporočila se nanašajo na mednarodne delovne standarde v okviru ILO. Vsaka država pa lahko ima poleg ILO standardov tudi lastne zakone, ki zadevajo delovne pravice in se nanašajo na specifično industrijsko panogo. Med zakoni sprejetimi s strani Bangladeša sta med drugim tudi zakon o tovarnah iz leta 1965 (*The Factories Act*) in pravila za tovarne iz leta 1979 (*The Factories Rules*). Vendar ti zakoni ne vsebujejo pomembnih pravic delavcev, kot so tedenski počitek in občasni dopust, razumne delovne ure, redno plačilo za opravljeno delo ali delovne pogodbe. Zakon o tovarnah iz leta 1965 je zgolj določil, da tovarne morajo imeti register zaposlenih in delavci morajo imeti osebne izkaznice in kartice prisotnosti, ne pa tudi delovne pogodbe (Ahmed, 2006).

7. 4. 2 Kršenje pravic delavcev v bangladeški tekstilni industriji

Različne raziskave so pokazale, da so pravice delavcev v tekstilni industriji Bangladeša kršene. Obstaja velik razkorak med sprejetimi zakoni, ki ščitijo pravice delavcev in njihovo implementacijo. Temeljna pravica delavcev je pravica do združevanja in članstva v sindikatih, ter pogajanja in podpisovanje kolektivnih pogodb. V tekstilni industriji je zgolj malo več kot 1 odstotek delavcev včlanjenih v sindikat. Zaradi nepismenosti in slabe izobrazbe zgolj ena petina delavcev sploh pozna svoje pravice o včlanjevanju v sindikate, ali pa sploh ni slišalo za pravice delavcev in jih niti ne pozna. Tisti, ki pa poznajo svoje pravice, se ne včlanijo v sindikat, saj se bojijo izgube službe. Zaradi pomankanja delovnih pogodb, so delavci v tekstilni industriji lahko odpuščeni zaradi malenkosti, kot so kratek izostanek iz službe zaradi

bolezni, pritožbe zoper nizke plače, pritožbe zaradi zamujanja plačil, prošnja za porodniški dopust itd.

Nekateri lastniki tovarn celo zahtevajo, da delavci prvi mesec ali dva delajo zastonj oz. jim plačujejo za nazaj pod pretvezo, da s tem sebe zavarujejo v primeru da delavec da odpoved brez odpovednega roka. V večini primerov delavci tega denarja nikoli ne dobijo. Pri plačilu delavcev lastniki tudi redno zamujajo, velikokrat ne plačajo celotnega zneska. Spolna diskriminacija glede plačila je velika, ženske so skoraj vedno manj plačane kot moški za isto opravljeno delo. Nadure niso plačane, če že pa niso plačane več kot navadne delovne ure. Plače tekstilnih delavcev v Bangladešu so med najnižjimi na svetu in v povprečju znašajo le okrog 29\$ na mesec. Delavci navadno delajo 12 ur na dan, pri čemer se nadure štejejo pri delu nad 12 ur in ne kot je zakonsko določeno nad 8 ur. V času velikih naročil, delavci delajo tudi več kot 16 ur. Dela se 7 dni v tednu in praviloma 28 do 30 dni v mesecu (Ahmed, 2006).

Ena večjih težav pa je tudi varnost pri delu in delovni pogoji. Tovarne v katerih se izdelujejo oblačila so večinoma slabo zgrajene in ne zadostujejo niti minimalnim standardom. Manjše nesreče, kot so padci ali spodrsi delavcev ter posledično poškodbe (zvini gležnjev in zlomi prstov) se dogajajo na dnevni bazi. Zelo pogosti pa so tudi požari, ki zaradi neprimernosti zgradb (ozki hodniki in stopnice, blokade varnostnih izhodov, pomankanje izhodov itd.) terjajo človeška življenja (Ahmed, 2006). Med leti 2006 in 2010 je 493 ljudi umrlo v 234 različnih požarih. Novembra 2012 je izbruhnil požar v eni od tovarn in ubil vsaj 117 ljudi, v zadnjem oktobra 2013 je umrlo še 10 ljudi. Da sploh ne omenjamo tisoče poškodovanih v vseh požarih. Največja nesreča pa se je zgodila aprila 2013, ko se je zrušila tovarna Rana Plaza v prestolnici Dhaka in terjala 1129 človeških življenj, dodatnih 2515 ljudi je bilo poškodovanih (Clean Clothes Campaign, 2013).

7. 5 Nesreče v tovarnah oblačil

7. 5. 1 Požar Ha-Meem Skupina, december 2010

Decembra 2010 je zagorelo v zgradbi nekaj kilometrov zunaj prestolnice Dhake. Požar je izbruhnil v devetem (od desetih) nadstropju zgradbe, v kateri so izdelovali oblačila za zahodne znamke, med drugim ameriški Gap. Požar je izbruhnil v času kosila, ko je bila večina delavcev zunaj zgradbe. V zgradbi, katere lastnik je Ha-Meem Skupina, je sicer zaposlenih 6 000 ljudi. V požaru je umrlo 28 ljudi in več kot 100 jih je bilo poškodovanih. Večina ljudi je umrla zaradi zastrupitve z dimom, nekatere so do smrti poteptali. Ljudje so se poskušali rešiti s skakanjem iz zgradbe, saj sta bila vsaj dva od šestih izhodov blokirana. Že februarja 2010 je

izbruhnil požar v eni od tekstilnih tovarn, ki izdelujejo oblačila, med drugim za H&M, ki je terjal 20 življenj (Hammadi in Taylor, 2010). Bangladeška vlada in Bangladeško združenje proizvajalcev in izvoznikov oblačil (BGMEA-*Bangladesh Garment Manufacturers and Exporters Association*) sta sprožila preiskavo, ki je za vzrok požara navedla kratki stik, hkrati pa sta BGMEA in Ha-Meem skupina izjavila, da bosta prispevala vsak po 1420\$, ki bodo razdeljeni družinam žrtev in plačala za zdravstveno oskrbo poškodovanih (The Associated Press, 2010). Po podatkih 'Kampanje za čista oblačila' (CCC-The Clean Clothes Campaign), so sami skupaj z drugimi organizacijami za zaščito pravic delavcev, dosledno obveščali multinacionalna podjetja, ki kupujejo oblačila proizvedena znotraj Ha-Meem skupine, o kršenju pravic delavcev. Med drugim so organizacije zahtevale pregled zgradb, kar zadeva požarno varnost in možnost delavcev, da prijavijo prekrške na področju zdravja in varnosti na delovnem mestu. Po besedah Ineke Zeldenrust iz CCC: »Delavci še naprej umirajo, medtem ko multinacionalna podjetja, vlada in lastniki tovarn prelagajo odgovornost drug na drugega. Opozorili smo podjetja, da se bodo take nesreče še naprej dogajale, vendar so se odločili uvesti zgolj minimalne ukrepe«(Clean Clothes Campaign, 2010).

7. 5. 2 Požar *Tazreen Fashion*, november 2012

Novembra 2012 je ponovno zagorelo, tokrat v Tazreen Fashions tovarni v prestolnici Dhaka, ki je med drugim izdelovala oblačila za evropski C&A in ameriške Wal- Mart, Sears in Disney. Požar je izbruhnil v pritličju in se zaradi velikih količin preje in drugih materialov hitro razširil v ostala nadstropja, devet nadstropne zgradbe. Po pričanju delavcev, jim je vodstvo tovarne, ob sprožitvi požarnega alarma zagotovilo, da gre zgolj za lažni alarm in jim zabičalo, naj se vrnejo na delovna mesta. Delavci so preslišali ukaze in se zagnali iz zgradbe. Po pričanju, so bili izhodi v drugem in tretjem nadstropju blokirani. Stopnišča so bila polna preje in drugih materialov in tako upočasnila izhod iz zgradbe. Ljudje so skakali skozi okna in plezali po zidarskem odru ob zgradbi narejenem iz bambusa. Požar je terjal 123 življenj, več kot 150 ljudi je bilo poškodovanih. Gasilci so poročali, da je bil vzrok požara kratek stik (Burke in Hammadi, 2012).

Tazreen Fashion tovarna je bila odprta leta 2009 in je del Tuba skupine, ki je dobavitelj oblačil za številna zahodna podjetja. Številne inspekcije zgradbe so pokazale nezadostne varnostne standarde. Meseca maja 2011, je za tovarno bila izdana 'oranžna luč' s strani ameriškega podjetja Wal-Marta, na njihovi lestvici ustreznosti tovarn, kjer oranžna predstavlja višjo nevarnost kršitev. Če tovarna prejme tri 'oranžne luči' znotraj obdobje treh let, Wal-Mart prekine sodelovanje. Že avgusta 2011, pri ponovni oceni, je bila nevarnost

ocenjena na srednjo nevarnost kršitev in prejela 'rumeno luč'. Wal-Mart se je izogibal odgovornosti in zatrjeval, da ni podelil odobritve, za proizvodnjo svojih izdelkov v Tazreen tovarni, temveč je dobavitelj na svojo roko najel tovarno za proizvodnjo oblačil, s katerim je Wal-Mart takoj prekinil sodelovanje, saj je s tem kršil politiko podjetja. Kritiki opozarjajo, da je Wal-Mart vedel za nevarne pogoje dela in je blokiral zavzemanja za izboljšanje pogojev delavcev in varnostne standarde tovarn. Po poročanju New York Times so v tovarni po požaru našli dokumente, ki pričajo o tem, da so se v času požara v tovarni izdelovala oblačila za Wal-Mart. Aprila 2011 je bilo organizirano srečanje v Bangladešu za globalne trgovce (multinacionalna podjetja), lastnike tovarn, vladne uslužbenke in nevladne organizacije, na katerem so razpravljali o izboljšanju varnostnih standardov in pravic delavcev. Inke Zeldenrust iz CCC je izjavila, da so predstavniki Wal-Marta igrali ključno vlogo pri nasprotovanju in blokiranju zavzemanja, da bi veliki globalni trgovci plačali več za oblačila, kar bi pomagalo pri izboljšanju standardov, predvsem kadar gre za izboljšave električne napeljave in požarno varnost. Kevin Gardner, predstavnik za javnost pri Wal-Martu je povedal, da so besede bile vzete iz konteksta in da Wal-Mart poziva vlado Bangladeša k izboljšanju požarne varnosti. Vendar je direktor za etične vire (*ethical sourcing*), Sridevi Kalavakolanu večkrat izjavil, da podjetje ne bo plačevalo višjih stroškov zaradi izboljšav, saj gre za široke in drage izboljšave, ki za podjetje niso finančno izvedljive (Greenhouse, 2012). Wal-Mart je kasneje razvil lasten program za požarno varnost, ki pa ne zagotavlja sredstev za potrebne obnove zgradb in ne predstavlja drugih potrebnih elementov za kredibilno preprečevanje nesreč. Prav tako ne narekuje nobenega sodelovanja z delavci ali sindikati (Clean Clothes Campaign, 2012). O programu bo več govora v nadaljevanju naloge.

GMEA je po požaru napovedala načrte za izključitev 850 tovarn, zaradi neupoštevanja varnostnih standardov. Večina globalnih trgovcev, kot sta ameriški Disney in Sears, so priznali izdelovanje oblačil v Tazreen tovarni, vendar se niso posebej odzvali na nadaljnje akcije preprečevanja podobnih nesreč. Li&Fung, dobavitelj iz Hong Konga, ki zalaga mnoge globalne trgovce, je doniral okrog 1400\$ za vsako od 42 družin, katerih svojci so umrli v požaru. Razen donacije, niso potrdili nobenih nadaljnjih korakov za izboljšavo varnosti. Predstavnik podjetja C&A je takoj po požaru odpotoval v Dhako in se sestal s sindikalnimi predstavniki delavcev zaposlenih v tovarni in naznanil donacijo petih milijonov evrov za žrtve ter nadzor in preprečevanje podobnih nesreč, vendar podjetje ni želelo sodelovati pri vprašanih o potrebah verodostojnega, preglednega in neodvisnega izplačila odškodnin žrtvam. CCC in ostale organizacije so pozvale vsa globalna trgovska podjetja, da podpišejo

Sporazum za požarno varnost in varnost zgradb v Bangladešu (*Bangladesh Fire and Building Safety Agreement*), ki so ga razvile Bangladeške in globalne organizacije in sindikati že pred požarom v Tazreen tovarni. Sporazum, med drugim, zahteva tudi neodvisne inšpekcije tovarn, javno poročanje, obvezna popravila in obnove, centralno vlogo delavcev in sindikatov pri nadzoru in implementaciji, varnostne odbore, ki bi jih vodili delavci in izobraževanje tako delavcev kot vodstva pri ukrepanju v primeru nesreč, ter najpomembnejše pogodbe z dobavitelji za zadostno financiranje in primerno določanje cen, ter legalno zavezujoče pogodbe, ki globalna podjetja zavezujejo k izvršljivosti pogodb. Podjetji, ki sta sporazum že takrat podpisali sta PVH⁷ (marca 2012) in Tchibo (avgusta 2012) (Clean Clothes Campaign, 2012). Žal je za ostala globalna podjetja bila potrebna še večja nesreča, ki jih je prisilila k podpisu dogovora, to je zrušenje Rana Plaze aprila 2013.

Za požar v Tazreen tovarni so lastnika Delwar Hossain in njegovo ženo, Mahmuda Akter, ter enajst vodilnih menedžerjev obtožili uboja, decembra 2013, več kot leto dni po požaru. Državni tožilec Anwarul Kabir je lastnika obtožil nezadostnega prizadevanja za sprejetje potrebnih ukrepov glede varnosti in zaščite delavcev. Menedžerji so bili obtoženi zavajanja, saj so delavcem zatrjevali, da gre za vajo, med drugim naj bi tudi zaprli izhode. Prvotne preiskave so pokazale, da bi naj bil požar podtaknjen, vendar so nadaljnje raziskave vladnih preiskovalcev pokazale da to ne drži. Preiskave so obtožile lastnika nedopustljive malomarnosti, saj so pokazale, da tovarna med drugim ni imela obveznega notranjega televizijskega nadzornega sistema, da ni bil uporabljen noben gasilni aparat in da zgradba ni imela veljavne licence požarne varnosti, ki ji je potekla junija 2012. Po zadnjih podatkih se je lastnik tovarne Hossain na sodišču izrekel za nedolžnega (Manik in Barry, 2014).

7. 5. 3 Rana Plaza, april 2013

24 aprila 2013, se je zrušila osem nadstropna zgradba, Rana Plaza, v predmestju Dhake. V pritličju in prvih nadstropjih zgradbe so se nahajale trgovine, nekaj stanovanj in banka, v zgornjih nadstropjih pa tekstilne tovarne *Ether Tex*, *New Wave Bottoms*, *New Wave Style*, *Phantom Apparels* in *Phantom Tac*. Zgradba se je zrušila okrog devete ure zjutraj, v času ko je bilo v zgradbi več kot 3000 delavcev. 13 maja se je prenehalo iskanje morebitnih preživelih in preiskava je pokazala, da je nesreča terjala 1129 človeških življenj, okrog 2515 ljudi je bilo poškodovanih. Dan pred nesrečo so inšpektorji ugotovili nevarne razpoke na zgradbi in naročili evakuacijo zgradbe. Medtem, ko so banko in trgovine po navodilih zaprli, pa je bilo

⁷ Korporacija PVH je ameriško podjetje oblačil, ki vključuje znamke kot so Tommy Hilfinger, Calvin Klein, MICHAEL Michael Kors, Van Heusen itd.

delavcem v tovarnah v zgornjih nadstropjih naročeno, da se morajo naslednji dan vrniti na delo. Nadzorniki tekstilnih tovarn v zgradbi, so delavcem zagotovili, da je zgradba varna in se niso ozirali na ugotovitve inšpektorjev (Mirdha in Rahman, 2013). Menedžerji *Ether Tex* tovarne so delavcem celo grozili, da jim ne bodo dali mesečnega plačila, če naslednji dan ne pridejo v službo. Ali Ahmed Khan, vodja bangladeške enote za gasilstvo in civilno obrambo je povedal, da so zgornja nadstropja bila zgrajena brez gradbenega dovoljenja. Arhitekt zgradbe Rana Plaza, Masood Reza je podal izjavo, da je zgradba bila načrtovana zgolj za trgovine in poslovne prostore, ne pa tudi tovarne in tako ni bila primerna za nadgradnjo zgornjih nadstropij in ni bila zgrajena, da bi prenesla težo in vibracije težkih strojev, ki so bili nameščeni v tovarnah (Bergman in Blair, 2013). Dan po nesreči, je bil izdan nalog za aretacijo lastnikov zgradbe in lastnikov petih tovarn, ki so izdelovala oblačila za znamke kot so Benetton, Bonmarche, the Children's Place, Joe Fresh, Primark, Mango, Wal-Mart itd. (Mungin in Ahmed, 2013). Zgradba Rana Plaza je bila v lasti Sohel Rana, ki bi naj bil vodilni član Jubo lige, podmladka vodilne politična stranke, Awami lige, čeprav je premierka Sheikh Hasina to v začetku zanikala. Sohel Rana je po nalogu za aretacijo pobegnil, vendar so ga že 28 aprila našli v Benapolu blizu meje z Indijo in ga aretirali. Marca 2014 mu je višje sodišče odobrilo šestmesečno varščino, kar je sprožilo plaz kritik in burne odzive voditeljev delavskih organizacij. Do nadaljnjega vendarle ne bo izpuščen, saj je policija zoper njega vložila še en primer, ki je v teku (BBC News, 2013).

Nesreča je sprožila val demonstracij tekstilnih delavcev, ki so zahtevali povišanje minimalne mesečne plače na 100 \$ in izboljšanje delovnih pogojev in varnosti na delovnem mestu. V naslednjem mesecu je bilo zaprtih več tekstilnih tovarn zaradi pomanjkljivih varnostnih standardov. Protesti so potekali tudi v državah zunaj Bangladeša, na primer v Londonu, kjer so protestniki obkrožili trgovino Primark in zahtevali da znamka prevzame več odgovornosti za nesrečo, ki je niso označili kot nesrečo, saj bi se po njihovem mnenju lahko preprečila, če bi podjetja bila bolj družbeno odgovorna. Znamka Primark je obljubila denarno pomoč za družine, katerih svojci so umrli v nesreči (Metro, 2013). Tudi bangladeška vlada je obljubila denarno pomoč svojcem, vendar le v primeru, če lahko z DNA vzorcem dokažejo družinsko povezanost, kar je je izkazalo za izjemno težavno (čeprav so ZDA poslale pakete za DNA analizo), sploh v primerih okrog 300 še vedno pogrešanih, za katere svojci, brez trupla ne morejo priti do DNA potrditve, saj Bangladeš nima potrebnega računalniškega programa za identifikacijo DNA. Veliko družin, ki so že tako revne in jim je mesečna plača od dela v tekstilni industriji (čeprav izjemno nizka) predstavljala edini vir dohodka, je tako ostala brez

denarja za osnovne potrebe preživetja. V veliko primerih so otroci ostali brez enega ali celo obeh staršev in so tako prisiljeni v, čeprav zakonsko prepovedano, otroško delo (Deith, 2013).

Različnim organizacijam, kot so ILO in CCC je uspelo identificirati 29 znamk, ki so kupovale oblačila izdelana v petih tovarnah zgradbe Rana Plaza. Dogovor, ki bi zavezal podjetja znamk, k plačilu odškodnin za žrtve nesreče, so podpisale samo štiri, od devetih, ki so se sploh udeležile srečanja novembra 2013, na katerem je bil dogovor sklenjen (Ovi, 2013). Štiri podjetja, ki so podpisala dogovor so Primark, Loblaw, Bonmarche in El Corte Ingles, ter se s tem zavezala, da bodo plačala v skupni sklad, iz katerega se bo potem plačalo družinam žrtev. Wal-Mart, Carrefour, Mango, Auchan in Kik dogovora niso podpisali. Razen podjetij, so dogovor podpisale še BGMEA, bangladeška federacija delavcev, bangladeško ministerstvo za delo in zaposlovanje, trgovski sindikati: IndustriALL Bangladesh, National Coordination Comitee for Workers' Education in industriALL Global Union, ter nevladne organizacije Bangladesh Institute of Laubor Studies in CCC. Dogovor temelji na načelih Konvencije 121 o dajatvah za nesreče pri delu in poklicne bolezni, sprejete s strani ILO leta 1964. Do začetka aprila 2014 so v sklad prispevala mnoga podjetja, med njimi tudi tista, ki dogovora prvotno niso podpisala, kot so Wal-Mart, Mango in Kik. Obljubljenih donacij v skrbniški sklad do začetka aprila letos je okrog 7 milijonov ameriških dolarjev, če upoštevamo še dodatnih 7 milijonov upravičencev s strani Primarka, pridemo na okrog 15 milijonov ameriških dolarjev. Trenutno preračunano pa je za vse upravičence skupaj potrebno okrog 40 milijonov (Rana Plaza Arrangment, 2013).

7. 7 Kdo je kdo na globalnem trgu z oblačili?

V zgodovini so bila oblačila vedno lokalno izdelana za majhen, lokalni trg. Vendar je globalizacija tudi na industrijo oblačil vplivala podobno kot na druge gospodarske panoge in proizvodnja se je premaknila na globalno raven, za globalni trg. Danes vključuje delavce večinoma iz revnih držav, ki ne izdelujejo oblačila samo za ljudi v svoji bližini, temveč predvsem za tiste, zelo daleč. Največ oblačil izdelajo prav za znamke velikih multinacionalnih podjetij, ki imajo sedeže v bogatih zahodnih državah. Zaradi učinkov globalizacije, pa je dobavna veriga oblačil postala zelo komplicirana in pogosto nepregledna. Tako delavka v Bangladešu največkrat ne ve za koga oz. za katero podjetje šiva majico, hlače, rokavice itd. V grobem lahko opišemo dobavno verigo tako, da podjetje 1 (multinacionalno podjetje) najame podjetje 2 (dobavitelj), ki najame manjša podjetja in tovarne za izdelavo oblačil, ki jih je naročilo podjetje 1. Na dnu verige so delavci, ki oblačila izdelujejo. Če bi dobavna veriga delovala zgolj v tem preprostem vzorcu, bi bila pregledna in enostavna. Vendar je dejanska

slika veliko bolj zakomplicirana, saj tudi manjša podjetja najamejo veliko podizvajalcev, ki jih podjetje 1 odobri, največkrat pa ne odobri in tako se rdeča nit podizvajalcev največkrat izgubi. Kdo so glavni akterji globalne dobavne verige?

Trgovci (ang. *retailers*) oz. multinacionalna podjetja s sedeži večinoma v zahodni Evropi in ZDA, so tisti, ki oblačila prodajajo kupcem. Multinacionalna podjetja imajo svoje prepoznavne znamke oblačil, ki jih prodajajo bodisi v svojih verigah trgovin v različnih državah ali pa v sklopu drugih znanih trgovin, preko interneta ali pa po poštnem naročilu (Mather, 2004). Tako ima na primer multinacionalno podjetje Inditex v lasti prepoznavne znamke (in trgovine) kot so: Zara, Bershka, Stradivarius, Pull&Bear, Zara Home itd. (McMullen in drugi, 2014). Ta podjetja igrajo vlogo naročnika v globalni proizvodni verigi. Vodja pisarne takega podjetja načrtuje dizajn kolekcije in na podlagi informacij pridobljenih s strani trgovin o prodaji in povpraševanju, pošlje naročila v regionalne pisarne podjetja, ki imajo sedeže v državah Azije, Južne Amerike in Vzhodne Evrope. Te regionalne pisarne imenujemo tudi *buyers* oz. kupci in njihova naloga je, da naročila predajo podizvajalcem, preverijo kvaliteto oblačil in organizirajo transport.

Podjetja za izdelavo oblačil (*manufacturers*) oz. pogodbeniki z trgovci, so zadolženi za izdelavo oblačil. Regionalne pisarne se z več podjetij pogajajo za ceno izdelkov, materiala in dostave in potem najamejo najprimernejšega. Pri tem velja omeniti, da veliki trgovci zaradi velikega obsega naročil največkrat sodelujejo z velikimi izdelovalci, ki lahko v kratkem času proizvedejo velik obseg oblačil, pri tem pa imajo dostikrat tudi svoje dobavitelje kvalitetnih materialov.

Velika podjetja za izdelavo oblačil potem najamejo **manjše tovarne** (ali pa so sami lastniki manjših tovarniških obratov) oblačil, v katerih se oblačila dejansko sešijejo. To naredijo bodisi zaradi velikega števila naročil, ki jih sami ne morejo proizvesti, največkrat pa zaradi zmanjševanja stroškov, saj so delavci v manjših tovarnah slabše plačani in delajo v slabših pogojih, hkrati pa jih manjše tovarne zaposlujejo na kratek rok, po potrebi. Velika multinacionalna podjetja največkrat ne sledijo dobavni verigi dlje kot do podizvajalcev, ki jih najamejo za izdelavo oblačil. Tako se v primerih nesreč ali drugih 'neljubih dogodkov' izogibajo odgovornosti, saj trdijo, da niso vedela, da se oblačila dejansko proizvajajo v manjših tovarnah, kjer niso doseženi minimalni standardi. Te tovarne se največkrat nahajajo v t. i. izvozno proizvodnih conah.

Manjše tovarne pa za določena dela najamejo posamezne agente, kot so na primer bivši zaposleni, ki delo odnesejo zunaj izvožno proizvodnih con v t. i. *sweatshops* ('švicfabrike'). *Sweatshops* so manjše tovarne ali delavnice za katere je značilno izkoriščanje delavcev in ekstremno kršenje tako človekovih kot delavskih pravic. Delavci (večinoma ženske) v takih delavnicah delajo veliko nadur, nimajo prostih dni ali dopusta, delajo v ekstremno slabih pogojih, velikokrat so zaposleni tudi otroci. Delavnice pogosto niso samostojne tovarne, temveč so del neke zgradbe, največkrat zgrajene nezakonito. Delež oblačil pa sešijejo (večinoma ženske) kar v lastnih domovih, kjer jih naročniki založijo z materialom. Ti delavci niso formalno zaposleni, plačila za delo pa so mizerna (Mather, 2004).

7. 7 Kdo je odgovoren?

Zaradi dolge in komplicirane dobavne verige, je za kršenje delavskih pravic in nezadostnih varnostnih standardov nemogoče kot odgovornega določiti zgolj enega akterja. Vsak akter, ki sodeluje v verigi, bi moral prevzeti svoj del odgovornosti, tako lastniki tovarn (manjših in večjih), dobavitelji, regionalne pisarne multinacionalnih podjetij, sama multinacionalna podjetja, država Bangladeš, država v kateri je sedež multinacionalnega podjetja in ne nazadnje tudi mi, potrošniki, ki kupujemo izdelke izdelane v tovarnah, kjer so tako človekove kot tudi delavske pravice močno kršene. Vendar smo po vseh nesrečah, ki so se dogajale v Bangladešu znotraj industrije izdelovanja oblačil, bili priča zgolj zavračanju odgovornosti in prelaganju le-te drug na drugega.

7. 7. 1 OZN smernice za 'varovanje, spoštovanje in pomoč'

OZN je ugotovila, da poslovanja multinacionalnih podjetij v globaliziranem gospodarstvu, lahko negativno vplivajo na spoštovanje človekovih pravic, predvsem v državah v razvoju. Leta 2005 je bil na temo podjetja in spoštovanje človekovih pravic ustanovljen odbor, ki ga je vodil profesor John Ruggie, posebni predstavnik generalnega sekretarja OZN za človekove pravice, transnacionalna podjetja in druge gospodarske subjekte. Rezultat dela odbora je bil okvir OZN 'varovanje, spoštovanje in pomoč' leta 2008, ki je opredelil vlogo države in podjetij (tako multinacionalnih, kot tudi srednje velikih in malih podjetij) glede njihove odgovornosti pri spoštovanju človekovih pravic. 16. junija 2011 je Svet OZN za človekove pravice z Resolucijo 17/4 sprejel Smernice za spoštovanje človekovih pravic v gospodarstvu: izvajanje okvirnega programa OZN 'varovati, spoštovati in pomagati' (Svet OZN, 2011).

Smernice so razdeljene na tri sklopa: prvi določa dolžnosti držav pri varovanju človekovih pravic, drugi sklop zavezuje podjetja k upoštevanju veljavne zakonodaje in spoštovanju človekovih pravic, tretji pa obvezuje vse vpletene akterje, tako države, kot tudi podjetja, k

večji pomoči žrtvam (pravne pomoči, pa tudi ne-pravne), ko je ugotovljeno kršenje pravic. Na začetku smernic so navedena splošna načela, ki: »/.../ veljajo za vse države in vse gospodarske subjekte, tako za transnacionalne kot druge, ne glede na velikost, sektor, lokacijo, lastništvo in strukturo«. Namen smernic je izboljšati standard in prakso spoštovanja človekovih pravic in s tem pomagati prizadetim posameznikom in skupnostim ter s tem prispevati k družbeno vzdržni globalizaciji (*ibid*).

7. 7. 1. 1 Dolžnost države, da varuje človekove pravice

Smernice kot splošno načelo, nalagajo državam, da zagotovijo, da na njihovem ozemlju in/ali na ozemlju pod njihovo pristojnostjo, tretje strani (tudi gospodarski subjekti) ne kršijo človekovih pravic. Nadalje, »/.../ morajo države jasno izraziti pričakovanje, da bodo vsi gospodarski subjekti s sedežem na njihovem ozemlju /.../ spoštovali človekove pravice v celotnem poslovnem procesu.«

Obstoječe mednarodno pravo človekovih pravic držav na splošno ne zavezuje, da s predpisi urejajo eksteritorialne dejavnosti podjetij s sedežem na njihovem ozemlju /.../. Prav tako jim na splošno to tudi ni prepovedano, če za to obstaja priznana pravna podlaga. Na podlagi tega nekatera mednarodna pogodbeno telesa na področju človekovih pravic priporočajo, naj matične države s svojimi ukrepi preprečijo kršitve, ki bi jih lahko gospodarski subjekti pod njihovo pristojnostjo zakrivali v tujini.

7. 7. 1. 2 Odgovornost gospodarskih subjektov za spoštovanje človekovih pravic

Temeljna načela spoštovanja človekovih pravic, ki se nanašajo na podjetja, zavezujejo le-te k spoštovanju človekovih pravic, ne glede na kraj svojega poslovanja. »To je globalni standard, ki ga morajo gospodarski subjekti dosegati v svetovnem merilu in ni odvisen od zmožnosti in/ali volje držav, da izpolnjuje lastne obveznosti glede človekovih pravic, in teh pravic tudi ne zmanjšuje.« Nadalje določa, da se »/o/dgovornost gospodarskih subjektov, /.../ nanaša na mednarodno priznane človekove pravice – minimalno razumljene v obsegu, ki jih določa Mednarodna listina o človekovih pravicah, ter kot načela glede temeljnih pravic, opredeljena v Deklaraciji Mednarodne organizacije dela o temeljnih načelih in pravicah iz dela.« V trinajsti točki smernice določajo, da gospodarski subjekti morajo zagotoviti spoštovanje človekovih pravic tudi znotraj svoje vrednostne verige in vseh subjektov povezanih s svojim poslovanjem.

Gospodarski subjekti imajo odgovornost spoštovati človekove pravice, zato:

- a) *S svojimi dejavnostmi ne smejo negativno vplivati na človekove pravice oziroma prispevati k takšnim vplivom, pri tem pa morajo takšne vplive odpraviti takoj, ko se pojavijo;*
- b) *Morajo skušati preprečiti ali zmanjšati tiste negativne vplive na človekove pravice, ki so prek njihovih poslovnih odnosov neposredno povezani z njihovim poslovanjem, izdelki ali storitvami, tudi če niso sami prispevali k takšnim vplivom.*

Smernice nalagajo gospodarskim subjektom, da redno ocenjujejo, pregledujejo, ukrepajo in odpravljajo negativne vplive na človekove pravice, ki jih lahko povzročijo s svojim poslovanjem in izoblikujejo potrebne strategije. To je pomemben del smernic, ki nalaga gospodarskim subjektom, da ravnajo *due diligence* (s skrbnim pregledom).

7. 7. 1. 3 Dostop do pravnih sredstev

Smernice nalagajo državam, da zagotovijo oškodovancem ustrezna pravna sredstva pri kršitvi človekovih pravic. »Države morajo sprejeti ustrezne ukrepe, da zagotovijo učinkovitost domačih sodnih postopkov pri obravnavi kršitev človekovih pravic pri poslovanju gospodarskih družb, tudi načine za zmanjševanje pravnih, praktičnih in drugih ovir, ki bi lahko onemogočile dostop do pravnih sredstev.« Smernice nadalje obravnavajo tudi pomembno vlogo države pri zagotavljanju učinkovitih nedržavnih pritožbenih postopkov za obravnavo kršitev človekovih pravic v gospodarstvu (*ibid*).

7. 7. 2 Država Bangladeš

Bangladeš do danes ni ratificiral vseh ILO konvencij, med drugim pomembnih tehničnih konvencij kot so Konvencija št. 17 o odškodnini za nesreče pri delu, Konvencija št. 102 o minimalnih normah socialne varnosti, Konvencija št. 121 o dajatvah za nesreče pri delu in poklicne bolezni, Konvencija št. 135 o varstvu in olajšavah za predstavnike delavcev v podjetju, Konvencija št. 138 o minimalni starosti za sklenitev delovnega razmerja, Konvencije št. 154 o spodbujanju kolektivnega pogajanja in Konvencija št. 155 o varstvu pri delu, zdravstvenem varstvu in delovnem okolju (International Labour Organization). Razen tega pa je Bangladeš manj razvita država z neučinkovitim političnim aparatom, ki ni sposoben niti uveljavljati obstoječih zakonov o delovnih pravicah, niti konkretno implementirati konvencij, ki so jih ratificirali. Vladni odbori, ki so zadolženi za požarno varnost in varnost zgradb, kot je Inšpektorat tovarni in obratov niso zmožni opravljanja svojega dela, saj ne premorejo dovolj kadra. V letu 2008 je bilo zgolj 80 inšpektorjev v celotni državi zadolženih za nadzor 24 299 tovarn, tri milijone trgovin in obratov in dva velika pristanišča. Po podatkih ILO se je leta

2010 število inšpektorjev povečalo na 93, vendar se je istočasno povečalo tudi število novih tovarn, trgovin in obratov. Po podatkih ILO se število inšpektorjev zadolženih za varnost in zdravje na delovnem mestu, ni spremenilo že 26 let (Clean Clothes Campaign, 2013). Razen tega se država sooča z visoko stopnjo korupcije, po podatkih za leto 2013 je Bangladeš na lestvici koruptivnosti zasedel 136 mesto (od 177 držav) in dosegel rezultat 27 (od 100) po indeksu zaznavanja korupcije⁸ (Transparency International). Podatek ni zanemarljiv, če vzamemo v obzir, da so inšpektorji državni uslužbenci, ki podeljujejo licence za varnost zgradb in obratov.

Kot že rečeno, težava Bangladeša ni pomanjkanje zakonov na področju spoštovanja delavskih pravic in varnosti pri delu, temveč implementacija le-teh. Po nesreči Rana Plaza, je vlada sprejela ukrepe, da bi podobne nesreče v prihodnosti preprečili. Država si namreč zelo prizadeva ohraniti prisotnost multinacionalnih podjetij, ki kupujejo oblačila v Bangladešu in tako ohraniti visoko stopnjo izvoza in s tem gospodarsko rast. Disney je na primer že zapustil Bangladeš marca 2013. Prvi konkreten ukrep, ki je bil sprejet, je povišanje minimalne plače v industriji izdelave oblačil, ki trenutno znaša okrog 38\$ na mesec (Montera Vena, 2013). Decembra 2013 je stopil v veljavo odlok, ki zvišuje minimalno plačo za 77 odstotkov in po novem znaša okrog 68\$ na mesec (Devnath, 2013). Odlok o zvišanju plač je bil rezultat številnih protestov delavcev zaposlenih v tekstilni industriji septembra 2013. Vendar po poročanju The Tribune iz januarja 2014, okrog 40 odstotkovlastnikov tovarn ni povišalo plač zaposlenim delavcem (The Express Tribune, 2014). Drugi ukrepi, ki so bili sprejeti, so dodatni amandmaji zakonu o delu, ki je bil sprejet leta 2005. Sprejeti amandmaji zagotavljajo ukrepe za izboljšanje varnosti na delovnem mestu, opustitev dosedanje obveznosti pošiljanja delodajalcu imena vodij sindikatov, ko je sindikat registriran in dovoljenje delavcem, da pokličejo zunanje strokovnjake za svetovanje pri kolektivnem pogajanju. Vendar kljub sprejetim ukrepom, nekatera ključna vprašanja ostajajo nedotaknjena (Montera Vena, 2013).

7. 7. 3 Neodvisna revizijska podjetja za izdajo varnostnih potrdil

Neodvisna revizijska podjetja za izdajo varnostnih potrdil, na katera se multinacionalna podjetja zanašajo pri sklepanju pogodb s tovarnami očitno tudi niso učinkovita, če sklepamo iz nesreč ki smo jim bili priča. Tako tovarna Tazreen Fashion, kot tudi Rana Plaza so uspešno prestale preglede teh podjetij. Takšna neodvisna revizijska podjetja zaposlujejo 'strokovnjake'

⁸ Indeks zaznavanja korupcije razvršča države glede na koruptivnost javnega sektorja v očeh javnega sektorja. Rezultate razvršča od 0 do 100, pri čemer 0 pomeni zelo visoko stopnjo koruptivnosti in 100 zelo nizko stopnjo koruptivnosti (Transparency International).

za varnost in zdravje pri delu, ki po vodilu družbeno odgovornega poslovanja podjetij, izvajajo preglede tovarn in obratov in izdajajo potrdila, na katera se multinacionalna podjetja zanašajo. Takšni pregledi so postali globalni posel vreden 80 milijard dolarjev. Revizijska podjetja sama so postala velika multinacionalna podjetja, ki znižujejo stroške poslovanja z zaposlovanjem nizko plačanih, nezadostno izobraženih in slabo izučenih 'strokovnjakov', ki površno pregledajo tovarne, po sistemu hitrega kljukanja standardiziranega seznama v zelo kratkem času (Brown, 2013). Razen tega so delavci pri takšnih pregledih velikokrat naučeni s strani lastnikov tovarn, kaj morajo povedati, če jih inšpektorji vprašajo o varnosti na delovnem mestu in njihovih pravicah. Delavci pri tem sodelujejo, saj se bojijo izgube delovnega mesta, pa tudi zaradi nepoznavanja svojih pravic, zaradi neizobraženosti in nepismenosti (Montera Vena, 2013). Multinacionalna podjetja, ki naročijo takšne preglede, potrebujejo pozitivna poročila, revizijska podjetja pa jim jih izdajo, da bi ohranila sodelovanje z njimi in tako zagotovila svoj profit (Brown, 2013).

7. 7. 4 Multinacionalna podjetja

Velika multinacionalna podjetja so ključni akter, pri prevzemanju odgovornosti in zagotavljanju varnosti, saj so sama tista, ki oddajajo naročila v tovarne po njihovi izbiri. Podjetja se pri tem zanašajo na poročila neodvisnih revizijskih podjetij in redko same preverjajo tovarne, kjer se njihova oblačila izdelujejo. Podjetja se s tem, da preglede povezane z varnostjo in zdravjem pri delu prepuščajo neodvisnim revizijskim podjetjem, poskušajo distancirati od problemov, po načelu 'nismo vedeli, torej nismo krivi'. Vendar so multinacionalna podjetja tudi sama obvezana k spoštovanju človekovih pravic (in s tem tudi pravic delavcev), neodvisno od spoštovanja človekovih pravic s strani države.

Podjetja so glede na smernice OZN zavezane k skrbnemu pregledovanju celotne dobavne verige in odpravljanju kršenja človekovih pravic vseh akterjev vključenih v njihovo poslovanje. Podjetja se ne smejo zgolj nanašati na poročila neodvisnih revizijskih podjetij, ki preglede opravljajo najavljeno in površno in s tem omogočajo lastnikom tovarn, da se nanje pripravijo. Pomembno je tudi, da podjetja poznajo celotno dobavno verigo, saj ni dovolj, da zgolj sklenejo pogodbo z enim dobaviteljem in jih nadaljnja veriga ne zanima. Odgovori mnogih velikih podjetij, kot je Wal-Mart, po nesrečah, ki so se zgodile v bangladeških tovarnah je bil, da te tovarne niso bile odobrene na seznamu njihovih dobaviteljev.

Na primeru požara v tovarni Tazreen Fashion to pomeni, da je Wl-Mart sklenil pogodbo z dobaviteljem Tuba Group, ki je imela v lasti tovarno Tazreen Fashion in prenesla proizvodnjo v njo, česar naj Wal-Mart ne bi odobril oz. za to ni vedel. Na tej stopnji lahko ugotovimo še

en problem, ki preprečuje učinkovito zaščito človekovih pravic, to je odnos kupec-dobavitelj. Ta odnos temelji na pogajanju za najboljšo ceno, kar pomeni, da dobavitelji morajo zagotoviti najnižjo možno ceno, da bi dobili naročilo. Ob tako nizkih cenah, kot smo jim priča v Bangladešu, pa na škodo pridejo delavci. Dobavitelji in sploh tovarne, kjer oblačila izdelujejo, ne premorejo dovolj dobička, ki bi ga vložili v obnovo zgradb in poskrbeli za varno delovno okolje. Velika podjetja pri tem niso pripravljena zagotoviti sredstev ali pa plačati višje cene za oblačila. Po besedah predstavnika Wal-Marta na srečanju vseh velikih akterjev vpletenih v globalno verigo izdelovanja oblačil aprila 2011, na katerem so razpravljali o izboljšanju požarne varnosti v tovarnah v Bangladešu, bi bili stroški takšnih investicij zelo visoki in se podjetju ne splačajo. Razen tega je odnos kupec-dobavitelj zelo nestabilen, kar pomeni, da kupci konstantno preusmerjajo svoja naročila z enega dobavitelja na drugega, kar onemogoča ekonomsko sigurnost in investicije dobaviteljev in tovarn v obnovo zgradb. Namesto dolgoročnih zavezujočih pogodb med kupci in dobavitelji, se kupci raje odločajo za kratkoročna naročila, na podlagi najcenejše ponudbe (Theuws in drugi, 2013). Evropski parlament v predlogu resolucije o delovnih pogojih ter zdravstvenih in varnostnih standardih v Bangladešu z dne 20. maja 2013 navaja, da: »/.../ bi po ocenah bangladeškega združenja za pravice delavcev uskladitev 5000 tovarn oblačil z zahodnimi varnostnimi standardi v petih letih, pomenila zvišanje tovarniške cene vseh 7 milijard kosov oblačil, ki jih Bangladeš vsako leto proda zahodnim znamkam, za manj kot 10 centov« (Evropski parlament, 2013).

7. 8 Mednarodni odzivi

Po nesreči Rana Plaza so se vrstili številni mednarodni odzivi na izboljšanje delovnih pogojev v tekstilni industriji Bangladeša. Države, kjer multinacionalna podjetja imajo svoj sedež, morajo tudi prispevati svoj delež k učinkovitemu varstvu človekovih pravic. Hkrati pa morajo izkoristiti svoje enostranske, dvostranske in diplomatske dogovore z državo Bangladeš, da uvedejo potrebne ukrepe zaščite človekovih pravic. ZDA so marca 2013 suspendirale Bangladeš s svojega seznama držav, ki uživajo ugodnosti po splošnem sistemu preferencialov. EU, kot največji trgovski partner Bangladeša, je v številnih poročilih izrazila skrb, glede varnostnih pogojev tovarn v Bangladešu. EU je pozvala vlado Bangladeša, naj čimprej ukrepa na področju povečanja varnosti in izrazila pripravljenost, da pri tem pomaga.

Evropski parlament je 20. maja 2013 podal predlog resolucije o delovnih pogojih ter zdravstvenih in varnostnih standardih po nedavnih požarih v tovarnah in po zrušitvi stavbe v Bangladešu. V dokumentu Evropski parlament poziva vse evropske trgovce, katerih naročila so bila v delu v času nesreč, naj sodelujejo z vsemi potrebnimi organi pri vzpostavitvi

ustrezne in pregledne odškodninske sheme za žrtve in njihove družine in hkrati prispevajo svoj delež v odškodninski sklad. Parlament poudarja, da imajo trgovska multinacionalna podjetja s sedežem v državah EU pogosto preko svojih podizvajalcev ključne zasluge za poceni delo in kršitve človekovih pravic in zdravstvenih in varnostnih standardov in je mnenja, da je koncept prostovoljne družbene odgovornosti popolnoma zgrešen. Zato poziva vsa multinacionalna podjetja (vključno z Gapom in Wa-Martom), da prevzamejo svoj del odgovornosti in podpišejo Sporazum o protipožarni in gradbeni varnosti v Bangladešu. Hkrati parlament poziva države članice EU, da sodelujejo s pristojnimi mednarodnimi pravnimi organi in zagotovijo, da multinacionalna podjetja s sedežem v državah EU, ne bodo kršila človekovih pravic zunaj meja EU. Parlament poziva tudi Svet in Komisijo, naj vključita zavezujočo klavzulo o družbeni odgovornosti gospodarskih družb v vse dvostranske in naložbene sporazume, ki jih podpisuje EU. Hkrati poziva, da se uvede zakonodaja, »/.../ ki bo družbe, ki želijo sodelovati na evropskem trgu v skladu z zakonodajo EU, obvezovala, da posredujejo informacije o vsej dobavni verigi za njihove proizvode /.../« ter zahteva, da bosta v bodoče zdravje in varnost pri delu v trgovinskih sporazumih zasedala pomembnejše mesto (Evropski parlament, 2013). EU ni suspendirala Bangladeša s svojega seznama držav, ki sodelujejo v splošnem sistemu preferencialov, saj je mnenja, da bi to za bangladeško gospodarstvo pomenilo veliko izgubo in bi še bolj škodilo vsem delavcem tekstilne industrije (*ibid*).

7. 9 Sporazum o protipožarni in gradbeni varnosti v Bangladešu (*Accord on fire and building safety in Bangladesh*)

Maja leta 2013 je bil napisan sporazum o protipožarni in gradbeni varnosti v Bangladešu, v nadaljevanju Accord. Podpisnice sporazuma so si zadale skupen cilj preprečitve nadaljnjih nesreč v bangladeški tekstilni industriji, ki so posledice nezadostne protipožarne in gradbene varnosti in se zavzele za trajno izboljšanje varnostnih standardov. Accord je bil razvit v sodelovanju z globalnim industrijskim sindikatom IndustriAll Global Union, mednarodno sindikalno mrežo UNI Global Union in številnimi nevladnimi organizacijami. Accord je zgodovinski presedan, saj je za razliko od kodeksov družbeno odgovornega ravnanja, ki so prostovoljni, Accord pogodba in je pravno zavezujoč dokument za vse podpisnice. S podpisom Accorda, se pogodbenice zavezujejo k:

- razkrivanju dobaviteljskih tovarn v Bangladešu, neodvisnim, priznanim strokovnjakom za požarno varnost in zahtevanju teh tovarn, da se podvržejo temeljnim inšpekcijam teh strokovnjakov

- sprejemanju javnega razkrivanja poročil in ugotovitev strokovnjakov za požarno varnost
- dogovarjanju dovolj visokih cen proizvodov z dobavitelji, da lahko dobavitelji vlagajo v obnove tovarn in delujejo znotraj predpisanih varnostnih standardov
- zahtevanju od dobaviteljev, da predstavniki delavcev v tovarnah izobrazijo delavce o njihovih pravicah na področju varstva ter zdravja na delovnem mestu
- prenehanju sodelovanja z vsemi dobavitelji, ki se ne bodo držali ali ne bodo pripravljeni sprejeti zgoraj naštetih ukrepov

Accord so poleg že naštetih obeh globalnih zvez sindikatov, podpisali še lokalni sindikati: sindikati v sklopu IndustriALL Bangladeš, Neodvisna zveza delavcev v industriji oblačil Bangladeš in Revolucionarna zveza delavcev v industriji oblačil Bangladeš. Nevladne organizacije, ki so Accord podpisale kot priče so: Clean Clothes Campaign, Maquila Solidarity Network, International Labour Rights Forum in Workers Rights Consortium. ILO, je prevzel vlogo neodvisnega predsednika usmerjevalnega odbora. Accord je podpisalo več kot 100 multinacionalnih podjetij, predvsem s sedežem v državah EU, pa tudi Kanade, Hong Konga, Japonske, ZDA in Turčije.

S podpisom Accorda se multinacionalna podjetja zavezujejo k pet letnemu načrtu za izboljšanje varnosti in hkrati k dve letnemu obveznemu naročanju izdelkov proizvedenih v 'varnih' tovarnah. Prav tako zavezuje podjetja, da finančno podpirajo obnovo zgradb in jim nalaga odgovornost za določanje razumnih cen nabave, ki podpirajo investicije dobaviteljev v izboljšane varnostne standarde. Accord med drugim tudi zavezuje podjetja, da poskrbijo, da so delavci v času obnove tovarne plačani in da v primeru zmanjšanja naročil, pomagajo delavcem do druge službe (Hansler in Blasi, 2013).

7. 10 Kako deluje Accord

Vsako podjetje ki kupuje v Bangladešu, mora sestaviti seznam tovarn, v katerih se proizvajajo oblačila po njegovem naročilu. Seznam je javno objavljen, vendar ne vsebuje imena naročnika. Tovarne na seznamu so tristopenjsko razdeljene: na prvi stopnji so veliki dolgoročni dobavitelji, ki predstavljajo najmanj 30 odstotkov naročil, na drugi stopnji so ostali dolgoročni dobavitelji, ki skupaj s tistimi s prve stopnje predstavljajo 65 odstotkov naročil in na zadnji tretji stopnji so občasni dobavitelji, ki predstavljajo 10 ali manj odstotkov naročil.

Drugi korak je sestavljanje inšpekcijskega programa. Vpletene stranke določijo po tri predstavnike naročnikov in sindikatov, ki predstavljajo usmerjevalni komite, ILO pa določi svojega predsednika. Sedem članski komite odobri proračun za izvedbo programa in določi varnostnega inšpektorja in koordinatorja usposabljanja. Varnostni inšpektor najame skupino inšpektorjev in vzpostavi inšpekcijski protokol, ki temelji na nacionalnih in mednarodnih standardih. Koordinator usposabljanja najame skupino ljudi, izučeni za usposabljanje in oblikuje program za usposabljanje delavcev glede požarne varnosti. Varnostni inšpektorji se morajo potruditi, da pregledajo vse tovarne znotraj obdobja dveh let. Tovarne prve stopnje so deležne celovitega, natančnega pregleda, delavci pa deležni usposabljanja glede požarne varnosti. Tovarne druge stopnje, so deležne celovitega pregleda, tovarne tretje stopnje pa omejenih pregledov, ki identificirajo visoko tveganje.

Skupina inšpektorjev mora svoje končno poročilo oddati znotraj dveh tednov po pregledu, poročila pa morajo postati javna v času šestih tednov. Poročilo se pošlje, naročnikom, vodstvu tovarne, komiteju za zdravje in varstvo (ki ga mora ustanoviti vsaka tovarna), usmerjevalnemu komiteju in lokalni zvezi sindikatov. Če tovarna ne prestane pregleda pozitivno, morajo naročniki zagotoviti tovarnam sredstva potrebna za obnovo in izboljšave. To lahko naredijo preko skupnih investicij s tovarnami, posojili, ponujanjem poslovnih iniciativ, plačili iz lastnih žepov itd. Pri spoštovanju delavskih pravic mora vsaka tovarna sestaviti Komite za zdravje in varnost, ki je sestavljen iz predstavnikov vodstva in vsaj 50 odstotnem predstavništvu delavcev, ki jih predlaga sindikat. Varnostni inšpektor mora zagotoviti tudi primeren način, za delavce da lahko zaupno podajo pritožbe glede varnostnih razmer v tovarni.

Delavci imajo pravico, da zavrnejo nevarno delo in/ali ne vstopajo v nevarno tovarno. Ker morajo naročniki poskrbeti za zadostna sredstva za obnovo, lahko začutijo potrebo, da zelo problematične tovarne črtajo s svojega seznama dobaviteljev. Da bi to preprečili, so naročniki zavezani k nadaljnjem naročanju od trenutnih dobaviteljev v enaki meri (ali večji meri) za obdobje dveh let. Vendar pa je možno, da te obveze ne bodo mogli izpolniti, če se tovarna za daljše obdobje zapre zaradi obnove. V primeru zaprtja tovarne zaradi obnove, so lastniki tovarn zavezani k plačevanju plač delavcem za obdobje do šest mesecev. Naročniki morajo prekiniti svoje sodelovanje s tovarnami, če le-te ne plačujejo delavcem, tudi če se obdobje dveh let še ni izteklo. Vendar pa to lahko vodi v odpuščanja in nepravilno izgubo službe, zato morajo naročniki v takih primerih pomagati delavcem, ki so izgubili službo, da najdejo novo delovno mesto v eno od 'varnih' tovarn. Accord velja za obdobje petih let in za vsako od teh

petih let, so naročniki zavezani k prispevanju za stroške inšpekcijskega programa in sicer sorazmerno glede na velikost njihovih naročil v Bangladešu. Največji zahtevan znesek je 500 000\$, ki jih bodo plačevali največji naročniki, kot je na primer H&M (King, 2013).

Najpomembnejši člen Accorda je peti člen, ki določa postopek reševanja sporov. Vsak spor med strankami, bo najprej predložen usmerjevalnemu komiteju. Na odločitev komiteja, se lahko katerekoli stranka pritoži s procesom zavezujoče arbitraže, po pravilih Komisije združenih narodov za mednarodno trgovinsko pravo, ki je standardiziran postopek urejanja mednarodnih arbitraž. V sporazumu je določeno, da lahko arbiter določi, da je spor treba reševati na sodišču matične države zoper katero je bila vložena obtožba. Zaradi tega člena so mnoga podjetja (predvsem s sedežem v ZDA), kot so Gap, Wal-Mart, Sears in mnoga druga zavrnila Accord in ga niso podpisala. Podjetja kot je Gap, trdijo, da niso pripravljena podpisati Accord predvsem zaradi skrbi, da bodo podpisnice podvržene prekomerni in nedoločeni pravni odgovornosti. Podjetja, večinoma s sedežem v ZDA, so pripravila svoj načrt za izboljšanje varnostnih pogojev v tovarnah Bangladeša, znanega kot Gap/Wal-Mart iniciativa za večjo varnost tovarn. Vendar se Gap/Wal-Mart iniciativa bistveno razlikuje od Accorda, predvsem po tem, da ni pravno zavezujoča in deluje na prostovoljni bazi, tako kot mnogi že sprejeti kodeksi ravnanja, za katere je ugotovljeno da ne delujejo v primeru industrije oblačil v Bangladešu. Razen tega je veliko bolj ohlapna in ne nalaga multinacionalnim podjetjem tolikšne odgovornosti, kot Accord (Hansler in Blasi, 2013).

Tabela 7.1: Primerjava Accorda in Gap/Wal-Mart iniciative

	Accord	Gap/Wal-Mart iniciativa
Sodelujoča podjetja in znamke	Več kot 100 podjetij iz več kot 20-tih različnih držav je podpisalo Accord. Med njimi tudi H&M (največji kupec v Bangladešu), Inditex (podjetje, ki ima v lasti znamke kot so Zara, Bershka, Pull&Bear itd. in je svetovno največje trgovsko podjetje z oblačili), PVH (ameriško podjetje s številnimi znanimi znamkami, kot so Tommy Hilfinger in Calvin Klein in prodaja največ majic na svetu) in številna druga znana podjetja.	17 podjetij iz dveh držav, med njimi Gap, Wa-Mart, Macy's, Sears, JC Penny, Target itd. Predvsem podjetja s sedežem v ZDA.
Sodelovanje med delavci in vodstvom ter vloga predstavnikov delavcev	Sodelovanje pri razvoju sporazuma s strani sindikatov, podjetij in nevladnih organizacij. Sporazum nalaga neprestano sodelovanje med delavci in vodstvom in pri izvajanju poudarja ključno vlogo neodvisnih predstavnikov delavcev pri	Enostranska iniciativa s strani multinacionalnih podjetij, ki pri izvajanju ne vključuje neodvisnih predstavnikov delavcev.

	njegovi implementaciji.	
Varnostne inšpekcije	Inšpekcije so neodvisne. Sporazum predvideva inšpekcijski pregled vseh vključenih tovarn v roku devetih mesecev.	Inšpekcije niso neodvisne in so celo pod nadzorom samih podjetij, ki inšpekcije naročijo.
Stroški varnostnih popravil in obnove	Pogodbena zavezanost podpisnic, da zagotovijo sredstva potrebna za varnostna popravila in obnovo.	Podjetja se ne zavezujejo, da bodo prispevala kakršna koli finančna sredstva potrebna za varnostna popravila in obnovo. Še več, podjetja lahko kvečjemu prostovoljno dajo posojila tovarnam in nad katerimi imajo podjetja popoln nadzor.
Pravica delavcev, da zavrnejo nevarno delo in/ali vstopijo v nevarno zgradbo	Sporazum varuje pravico delavcev za zavrnitev nevarnega dela in/ali zavrnitev vstopa v nevarno tovarno. Upoštevanje te pravice, bi lahko rešilo stotine življenj v primeru Rana Plaze.	Iniciativa ne omenja teh pravic delavcev in še naprej omogoča lastnikom in vodilnim v tovarnah, da delavce prisilijo k delu, kljub nevarnostim, kot na primeru Rana Plaze ali jim celo onemogočijo izhod, kot v primeru požara v tovarni Tazreen Fashion.
Potrjeno s strani	Generalnega sekretariata OZN, ILO, bangladeške vlade, Ameriškega senata in predstavnikov, Evropskega parlamenta, Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj in številnih nevladnih organizacij in sindikalnih predstavnikov	Iniciativo so podprla številna trgovska združenja severne Amerike (National Retail Federation, American Apparel and Footwear Association itd.), dva bivša senatorja ZDA in vlada Bangladeša
Izvrševanje	Sporazum je pravno zavezujoča pogodba, ki spore lahko rešuje na sodiščih matičnih držav podjetij. S tem so podjetja prisiljena k izpolnjevanju obvez iz povečanja varnosti tovarn. pritožbe lahko podajo tako delavci kot tovarne ali podjetja.	Ni pravno zavezujoča, temveč temelji na prostovoljni uporabi predlaganih smernic. Delavci nimajo direktne moči pri izvrševanju določb, temveč lahko podajo pritožbe podjetju, ki bo potem ustrezno ukrepalo. To daje vso moč in kontrolo v roke podjetjem. Podjetja lahko tudi kadarkoli prekinajo sodelovanje v iniciativi.

Vir: Clean Clothes Campaign.

8 ZAKLJUČEK

Globalizacijski procesi so povzročili vedno večjo soodvisnost držav na političnem področju. Zaradi te soodvisnosti se na nek način počutimo varno in si ne moremo predstavljati, da bi se ponovno zgodile katastrofe, kot je na primer svetovna vojna, v kateri bi si nasproti stale evropske države. Tudi procesi ekonomske globalizacije, so povzročili razmah kapitalistične potrošnje, znotraj katere se nam zdi, da nikoli nimamo dovolj. Vendar je ravno ta razmah povzročil vedno večji globalni propad med bogatimi in revnimi. Medtem, ko se nam zdi, da smo revni, ker si od denarja prislužnega od osem urnega delavnika ne moremo privoščiti nakup drugega avtomobila, se na drugem koncu sveta ljudje soočajo s težavo, da si od denarja prislužnega od 12-16 urnega delavnika ne morejo privoščiti osnovnih življenjskih potrebščin. Ideje neoliberalizma, o demokratičnem miru sicer zaenkrat držijo vodo, medtem ko za ideje o blaginji vseh prebivalcev sveta, ki so vpeti v liberalno globalno gospodarstvo, tega ne moremo trditi. Neoliberalne teorije so bile razvite v času, ko so na globalnem trgu prevladovalе države in trgovina med njimi, medvladne organizacije, pa so postavljale pravila igre, ki so veljala za te države.

Danes pa se soočamo z drugačno sliko globalnega gospodarstva, kjer imajo dominantno vlogo multinacionalna podjetja, katerih glavni cilj je povečanje dobička in ne blaginja vseh prebivalcev sveta. Vlogo nacionalne države znotraj globalnega gospodarstva je potrebno re-definirati in osmisliti način vodenja, ki bo vključeval tudi multinacionalna podjetja. Te ideje lahko najdemo znotraj koncepta globalnega vodenja, ki zajema vse subjekte mednarodne skupnosti, tako državne, kot tudi nedejavne. Vendar se je znotraj koncepta potrebno premakniti zunaj idej neoliberalizma, ki zmanjšuje vlogo države in tako preprečiti da bi bili interesi revnejših ljudi in držav zanemarjeni. Ugotovili smo namreč, da globalno gospodarstvo v trenutni strukturi močno prispeva k razkolu med bogatimi in revnimi, ne samo v manj razvitih državah, temveč tudi v veliki meri znotraj razvitih držav. Na tem mestu lahko potrdim svojo prvo hipotezo, saj mislim da sem znotraj magistrske naloge pokazala, da neoliberalna teorija sicer prispeva k določeni gospodarski rasti manj razvitih držav, vendar služi predvsem povečanju dobička multinacionalnih podjetij in je čas za njeno re-definicijo in prenovljeno strukturo globalnega vodenja gospodarstva in njegovih subjektov.

Ekonomska globalizacija in vstop multinacionalnih podjetij na globalni trg, pa je pokazal tudi pomanjkljivost mednarodne ureditve glede spoštovanja človekovih pravic in družbeno odgovornega ravnanja podjetij. Koncept spoštovanja človekovih pravic je zasnovan in je vedno bilo v pristojnosti nacionalnih držav. Države so zato pozivale podjetja k vključevanju

prostovoljnih kodeksov družbeno odgovornega ravnanja, v svoje poslovne strategije. Vendar se to ni izkazalo kot dovolj, saj so kodeksi prostovoljnega značaja, kar je omogočilo podjetjem, da se jih ne držijo. Na tem mestu torej lahko potrdim tudi drugo hipotezo, da države kot primarne varuhinje človekovih pravic, morajo narediti ključni korak in od multinacionalnih podjetij zahtevati, da v poslovne strategije vključijo pravno zavezujoče dokumente, ki jih zavezujejo k spoštovanju človekovih pravic tudi zunaj meja matične države.

Kodeksi družbeno odgovornega ravnanja multinacionalnim podjetjem največkrat služijo zgolj kot pozitiven marketing v očeh potrošnikov. Na primerih vseh opisanih nesreč v bangladeških tovarnah oblačil, smo lahko bili priča izmikanju odgovornosti multinacionalnih podjetij. Zaradi nepreglednosti dobavne verige in nezanimanja podjetij, da bi poznali dobavno verigo dlje, kot zgolj do prvega dobavitelja, so se podjetja posluževala izgovorov, da niso vedela, da tovarne v katerih so se zgodile nesreče, proizvajajo njihova naročila. V očeh potrošnikov, takšni izgovori ne bi smeli biti zadovoljivi. Multinacionalni trgovci s svojo vpletenostjo v nesreče tvegajo upad povpraševanja po njihovih izdelkih, demonstracije (kot smo jim lahko bili priča v evropskih mestih po nesreči Rana Plaza) in ne nazadnje bojkotiranju izdelkov s strani potrošnikov. Če nič drugega, bi jim takšen upad dobička, moral biti zadosten razlog za prevzemanje odgovornosti in večje zavzemanje za spoštovanje človekovih in delavskih pravic ter zavzemanje za izboljšanje varnostnih standardov.

Zapletena dobavna veriga oblačil, pa je eden od razlogov, da za nesreče, razen lastnikov tovarn, ni kazensko odgovarjal nihče. Pod drobnogledom so namreč tovarne, v katerih so se nesreče zgodile, nihče pa se ne ukvarja s tovarnami, v katerih so še naprej sistematično kršene človekove pravice in ki še naprej ne dosegajo minimalnih varnostnih standardov in v katerih se nesreče večjih razsežnosti (še) niso zgodile. Tudi te tovarne proizvajajo oblačila za multinacionalna podjetja, ki bi morala kazensko odgovarjati za kršenje pravic tudi v teh tovarnah. Težava na katero tu naletimo je, da multinacionalna podjetja niso subjekt mednarodnega prava in za kršenje človekovih pravic ne odgovarjajo, saj so zgolj naročniki, medtem ko so lastniki tovarn državljani Bangladeša. Zato so kršitve človekovih pravic znotraj tovarn v pristojnosti države Bangladeš, ki pa se sooča z slabim državnim aparatom in korupcijo. Razen tega, pa je gospodarska rast države odvisna od izvoza oblačil in prodaje le teh naročnikom in je varovanje človekovih pravic postavljeno na stranski tir. Ravno zaradi tega, je pomembno, da multinacionalna podjetja prevzamejo svoj del odgovornosti in aktivno sodelujejo pri iskanju rešitev za izboljšanje pogojev dela. Mnoga podjetja so se k temu zavezala s podpisom Sporazuma o protipožarni varnosti in varnosti zgradb v Bangladešu in se

s tem pravno zavezujoče obvezala k iskanju rešitev in finančni pomoči za obnovo tovarn in izboljšanje protipožarne varnosti. Še pomembneje, pa so s podpisom postala kazensko odgovorna za kršitve in jim je tako možno soditi na sodiščih v matični državi. To potrjuje moja tretjo hipotezo, da morajo multinacionalna podjetja, glede na vedno večjo moč v globaliziranem svetu, prevzeti kazensko odgovornost za kršenje človekovih pravic v državah v razvoju. Vendar so se k kazenski odgovornosti zavezala zgolj podjetja, ki so sporazum podpisala. Po mojem mnenju, bi to prakso morali uvesti za vsa multinacionalna podjetja in jih tako prisiliti k bolj družbeno odgovornemu ravnanju.

Pot preoblikovanja dobavne verige oblačil in večjega spoštovanja človekovih pravic ter izboljšanju varnostnih standardov ne bo lahka. Problem je zelo aktualen in rešitve so še vedno v nastajanju, zato tudi ni mogoče analizirati posledic vseh sprejetih ukrepov. Vsekakor rešitve ležijo v bolj pregledni dobavni verigi in bolj transparentnih varnostnih inšpekcijah, ki bodo vidne širši javnosti. Tako bodo tudi multinacionalna podjetja prisiljena k odgovornejšemu ravnanju in prevzemanju svojega deleža odgovornosti. Vendar je pomembno poudariti, da problem ni zgolj v Bangladešu temveč tudi v številnih drugih državah, kjer izdelujejo oblačila za zahodne znamke, kot so Pakistan, Šri Lanka, Vietnam itd. Treba je sprejeti dolgoročne ukrepe in preoblikovati mednarodni sistem spoštovanja človekovih pravic, ki bi preprečil multinacionalnim podjetjem, da zaradi poostrenih varnostnih standardov v eni državi, preprosto preselijo proizvodnjo v drugo državo in tam nadaljujejo s kršitvami.

Pomembno vlogo, ki pa se je moramo zavedati, igramo potrošniki. Navsezadnje smo mi tisti, ki narekujemo povpraševanje po oblačilih določenih znamk in mi smo tisti, ki se lahko odločimo ne kupovati znamke, za katere vemo, da ne spoštujejo človekovih pravic znotraj dobavne verige. Treba je najti rešitve, kako potrošnikom omogočiti transparenten vpogled v dobavno verigo podjetja in potrošnikom dati do znanja, da imajo moč prisiliti multinacionalna podjetja, k bolj družbeno odgovornemu ravnanju, kajti kot že večkrat povedano, je gonilna sila multinacionalnih podjetij, profit. Gospodarska kriza, ki je zajela zahodne države, je potrošnike prisilila k kupovanju izdelkov, ki so bolj poceni, saj si dražjih ne morejo privoščiti. Vzporedno s tem, pa nam potrošniška kultura narekuje, da nekatere stvari 'moramo' imeti, četudi jih nujno ne potrebujemo. Bolj se nam splača kupiti štiri majice, ki so bolj poceni, kot eno dražjo. Vendar se naslednjič, ko v trgovini ugotovimo, da se ne splača za neko majico odšteti npr. 20€, če lahko za isto ceno dobimo štiri majice v vrednosti 5€, spomnimo, da je morda dražja majica produkt tovarne, ki spoštuje varnostne standarde in pravice delavcev, medtem ko so bolj poceni majice, produkt izkoriščanja delovne sile v 'švicfabriki' in produkt

delavke, ki vsak dan s strahom pred naslednjim požarom, dela 16 ur na dan. Če zaključim z dokaj utopično mislijo: morda posamezniki res ne moremo spremeniti sveta, vendar morda lahko s svojimi odločitvami spremenimo življenje ene delavke v Bangladešu, ki nam je zaradi globalizacije bližje, kot si mislimo.

9 LITERATURA

Ahmed, Nazneen. 2006. *Bangladesh apparel industry and its workers in a changing world economy*. Doktorska disertacija. Wageningen University.

Baylis, John in Steve Smith. 2007. Uvod v *Globalizacija svetovne politike: Uvod v mednarodne odnose*, ur. John Baylis in Steve Smith 2–17. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

BBC News. *Dhaka building collapse: Owner Mohammed Sohel Rana held*, 28 april. Dostopno prek: <http://www.bbc.com/news/world-asia-22328566> (29. marec 2014).

Bergman, David in David Blair. 2013. *Bangladesh: Rana plaza architect says building was never meant for factories*. The Telegraph, 3. maj. Dostopno prek: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/bangladesh/10036546/Bangladesh-Rana-Plaza-architect-says-building-was-never-meant-for-factories.html> (28. marec 2014).

Brown, Garrett. 2013. *Bangladesh: CSR Audits Fail to Protect Workers and Threaten OSH Profession's Integrity*. EHS Today, 14. oktober. Dostopno prek: <http://ehstoday.com/standards/bangladesh-csr-audits-fail-protect-workers-and-threaten-osh-professions-integrity> (7. april 2014).

Burke, Jason in Saad Hammadi. 2012. *Bangladesh textile factory fire leaves more than 100 dead*. The Guardian, 25 november. Dostopno prek: <http://www.theguardian.com/world/2012/nov/25/bangladesh-textile-factory-fire> (22. marec 2014).

Carinska uprava, Ministrstvo za Finance, Republika Slovenija. *Vrste kumulacij porekla*. Dostopno prek: http://www.carina.gov.si/si/carina/poreklo_bлага/preferencialno_poreklo/vrste_kumulacij_porekla/ (14. marec 2014).

Carroll, Archie B. 1979. *A Three-Dimensional Model of Corporate Performance*. Academy of Management Review 4(4): 497–505.

Central Intelligence Agency. 2014. *The World Factbook: Bangladesh*. Dostopno prek: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bg.html> (10. marec 2014).

Clean Clothes Campaign. *Frequently Asked Questions about the Bangladesh Safety Accord*. Dostopno prek: <https://www.cleanclothes.org/issues/faq-safety-accord> (8. april 2014).

--- 2010. *At least 28 more garment workers die in Bangladeshi factory fire*, 14. december. Dostopno prek: <http://www.cleanclothes.org/news/2010/12/14/at-least-28-more-garment-workers-die-in-bangladeshi-factory-fire> (20. marec 2014).

--- 2012. *Tazreen fire: What brands should do, and their responses so far*, 19 december. Dostopno prek: <http://www.cleanclothes.org/news/2012/12/19/tazreen-fire-what-brands-should-do-and-their-responses-so-far> (25. marec 2014).

--- 2013. *Fatal Fashion in Bangladesh; The Accord on fire and building safety in Bangladesh*. Dostopno prek: <http://www.cleanclothes.org/resources/publications/fatal-fashion-in-bangladesh-def.pdf> (15. april 2014).

Ćirjeković, Jelena. 2009. *Vpliv globalizacije na nacionalne račune: vloga multinacionalnih podjetij*. Statistični urad Republike Slovenije, prispevek na Statističnih dnevih.

Deith, Jane. 2013. *Dhaka factory collapse: No compensation without DNA identification*. BBC News Magazine, 16. september. Dostopno prek: <http://www.bbc.com/news/magazine-24080579> (30. marec 2014).

Devanth, Arun. 2013. *Bangladesh Raises Minimum Wage for Garment Workers After Unrest*. Bloomberg, 14. november. Dostopno prek: <http://www.bloomberg.com/news/2013-11-13/bangladesh-garment-factories-to-stay-shut-amid-worker-protests.html> (5. april 2014).

Dhlamini, Philani H. 2013. *Is the »Third World« Concept Relevant? Politics in Developing Areas*: Makerere University.

Evropska Komisija. 2001. *Green Paper on Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility*. Bruselj, COM(2001) 366 final.

--- 2010. Regulacija 1063/2010 sprejeta 18.11.2010. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:307:0001:0081:en:PDF> (4. april 2014).

--- 2014. *Generalised Scheme of Preferences (GSP)*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/development/generalised-scheme-of-preferences/index_en.htm (15. marec 2014).

Evropski Parlament. 2013. Predlog resolucije o delovnih pogojih ter zdravstvenih in varnostnih standardih po nedavnih požarih v tovarnah in po zrušitvi stavbe v Bangladešu (2013/2638)RSP). Dostopno prek: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+MOTION+B7-2013-0230+0+DOC+PDF+V0//SL> (20. april 2014).

Faist, Thomas. 2010. *Towards Transnational Studies: World Theories, Transnationalization and Changing Institutions*. Journal of Ethnic and Migration Studies 36(10): 1665–1687.

Fajjić, Amira. 2010. *Družbena odgovornost podjetij-ISO standardi 26000*. Zbornik 7. festivala raziskovanja ekonomije in managementa, Koper, Celje, Škofja Loka.

Ferdous, Ahamed. 2011. *Working conditions in the Bangladesh Readymade Garments Industry: Is Social compliance making a difference?* Doktorska disertacija. La Trobe University, Bundoora.

Generalna skupščina Organizacije združenih narodov. 1948. Resolucija št. 217 A(III), 10.12.1948. Dostopno prek: <http://www.unaslovenia.org/dokumenti/sdcp> (4. april 2014).

Greenhouse, Steven. 2012. *Documents Indicate Walmart Blocked Safty Push in Bangladesh*. The New York Times 5. december. Dostopno prek: http://www.nytimes.com/2012/12/06/world/asia/3-walmart-suppliers-made-goods-in-bangladeshi-factory-where-112-died-in-fire.html?_r=1& (22. marec 2014).

Hammadi, Saad in Matthew Taylor. 2010. *Workers jump to their deaths as fire engulfs factory making clothes for Gap*. The guardian, 14. december. Dostopno prek: <http://www.theguardian.com/world/2010/dec/14/bangladesh-clothes-factory-workers-jump-to-death> (20. marec 2014).

Heitzman, James in Robert L. Worden. 1988. *Bangladesh a country study*. United States Government as represented by the Secretary of the Army; Federal Research Division: Library of Congress.

Hensler, Benjamin in Jeremy Blasi. 2013. *Making Global Corporations' Labour Rights Commitments Legally Enforceable: The Bangladesh Breakthrog*. Worker Rights Consortium.

International Labour Organization. *Reflections for Bangladesh*. Dostopno prek: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11200:0::NO::P11200_COUNTRY_ID:103500 (5. april 2014).

Jaklič, Andreja in Marjan Svetličič. 2005. *Izhodna internacionalizacija in slovenske multinacionalke*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Johnson, Debra in Colin Turner. 2003. *International Business: Themes and issues in the modern global economy*. London in New York: Routledge.

Kenda, Vladimir in Vito Bobek. 2003. *Osnove mednarodnih ekonomskih odnosov*. Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.

Kinley, David in Junko Tadaki. 2003-2004. »From Talk to Walk: The Emergence of Human Rights Responsibilities for Corporations at International Law.« *Virginia Journal of International Law* 44(4): 931–1024.

King, Ritchie. 2013. *A visual explanation of the factory safety plan in Bangladesh*. Quartz, 18. maj. Dostopno prek: <http://qz.com/86137/a-visual-explanation-of-the-factory-safety-plan-in-bangladesh/> (8. april 2014).

Koujianou Goldberg, Pinelopi in Pavcnik Nina. 2004. *Trade, Inequality and Poverty: What do we know? Evidence from recent Trade Liberalization Episodes in Developing Countries*. Working Paper 10593, National Bureau of Economic Research, Cambridge.

Manik, Julfikar Ali in Ellen Barry. 2014. *Months After Deadly Fire, Owners of Bangladesh Factory Surrender to Court*. The New York Times, 9. februar. Dostopno prek: <http://www.nytimes.com/2014/02/10/world/asia/owners-of-bangladesh-factory-surrender-in-deadly-fire.html> (25. marec 2014).

Mather, Celia. 2004. *Garment Industry Supply Chain*. Women Working Worldwide. Manchester Metropolitan University.

McGrew, Anthony. 2007. Globalizacija in globalna politika. V *Globalizacija svetovne politike: Uvod v mednarodne odnose*, ur. John Baylis in Steve Smith, 23–50. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

McMullen, Anna, Christa Luginbühl, Kate Nolan, Carole Crabbé in Nayla Ajaltouni. 2014. *Tailored Wage; Are the big brands paying the people who make our clothes enough to live on?* Clean Clothes Campaign, Amsterdam.

Metro News Reporter. 2013. *Protests surround Primark store on Oxford Street following Bangladesh factory deaths*. Metro, 27 april. Dostopno prek: <http://metro.co.uk/2013/04/27/bangladesh-factory-protesters-surround-primark-store-on-oxford-street-3669147/> (29. marec 2014).

Michigan State University; Global Edge. *Bangladesh: Economy*. Dostopno prek: <http://globaledge.msu.edu/countries/bangladesh/economy> (10. marec 2014).

Mirdha, Ullah in Sajjadur Rahman. 2013. Workers forced to join work. The Daily Star 25. april. Dostopno prek: <http://archive.thedailystar.net/beta2/news/workers-forced-to-join-work/> (29. marec 2014).

Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, Republika Slovenija. *Mednarodna organizacija dela*. Dostopno prek: http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/enake_moznosti_in_evropska_koordinacija/mednarodne_organizacije/mod00/ (14. marec 2014).

Montera Vena, Celeste. 2013. *Corporate Social Responsibility in the Bangladesh Textile Industry*. European Institute for Asian Studies, Briefing Paper No. 6.

Mungin, Lateef in Farid Ahamed. 2013. *4 arrested, others questioned after deadly Bangladesh building collapse*. CNN 27. april. Dostopno prek: <http://edition.cnn.com/2013/04/27/world/asia/bangladesh-building-collapse/> (28. marec 2014).

Ovi, Ibrahim Hossain. 2013. *Buyers' compensation for Rana Plaza victims far from reality*. Dhaka Tribune, 17. november. Dostopno prek: <http://www.dhakatribune.com/business/2013/nov/17/buyers%E2%80%99-compensation-rana-plaza-victims-far-reality> (30. marec 2014).

Organization for economic cooperation and development. *Prices and purchasing power parities (PPP)*. Dostopno prek: <http://www.oecd.org/std/prices-ppp/purchasingpowerparities-frequentlyaskedquestionsfaqs.htm> (15. april 2014).

Podnar, Klement in Urša Golob. 2002. *Socialna ekonomija in družbena odgovornost: alternativni globalni anarhiji neoliberalizma?* Teorija in praksa 39(6): 952–969.

Rana Plaza Arrangement. 2013. Dostopno prek: <http://www.ranaplaza-arrangement.org/mou> (2. april 2014).

Rizman, Rudi. 2005. *Globalizacija in nacionalna država – razsežnosti in paradoksi njunega medsebojnega razmerja*. Teorija in praksa 42(4–6): 579–593.

Rostow, W. W. 1959. *The Stages of Economic Growth*. The Economic History Review, New Series 12(1): 1–16.

Svet OZN za človekove pravice. 2011. *Smernice za spoštovanje človekovih pravic v gospodarstvu: izvajanje okvirnega programa Združenih narodov varovati, spoštovati in pomagati*. Smernice sprejete s strani Sveta OZN za človekove pravice z resolucijo 17/4, 16. junij 2011.

Scholte, Jan Aart. 2002. »*What Is Globalization? The Definition Issue-Again*«. CSGR Working Paper No. 109/02. Department of Politics and International Studies, University of Warwick.

Scholte, Jan Aart. 2008. Globalne trgovina in finance. V *Globalizacija svetovne politike-Mednarodni problemi*, ur. John Baylis, Steve Smith in Patricia Owens 330–53. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Shah, Anup. 2013. *Poverty Facts and Stats. Global Issues*. Dostopno prek: <http://www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats> (5. marec 2014).

Shangquan, Gao. 2000. *Economic Globalization: Trends, Risks and Risk Prevention*. Economic & Social Affairs, CDP Background paper No. 1.

Svetličič, Marjan. 1985. *Zlate mreže transnacionalnih podjetij*. Ljubljana: Delavska enotnost.

--- 1996. *Svetovno podjetje-izzivi mednarodne proizvodnje*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

--- 2004. *Globalizacija in neenakomeren razvoj v svetu*. Univerza v Ljubljani, FDV.

Šabič, Zlatko. 2011. *Analogija med strukturama države in mednarodne skupnosti: globalno vladanje, mednarodne institucije in diplomacija v 21. stoletju*. Teorija in praksa 48(3): 562–585.

The Associated Press. 2010. *Bangladesh garment factory fire kills 25*. CBCnews, 14. december. Dostopno prek: <http://www.cbc.ca/news/world/bangladesh-garment-factory-fire-kills-25-1.953066> (20. marec 2014).

The Express Tribune. 2014. *Bangladesh garment factories failing to pay minimum wage*. The Express Tribune with the International New York Times, 24 januar. Dostopno prek: <http://tribune.com.pk/story/662841/bangladesh-garment-factories-failing-to-pay-minimum-wage/> (5. april 2014).

The World Bank. *Bangladesh Overview*. Dostopno prek: <http://www.worldbank.org/en/country/bangladesh/overview> (5. april 2014).

The World Bank. 2013. *World Development Indicator 2013*. Washington, DC: World Bank.

Theuws, Martje, Mariette van Huijstee, Pauline Overeem, Jos van Seters in Tessel Pauli. 2013. *Fatal Fashion; Analysis of recent factory fires in pakistan and Bangladesh: A call to protect and respect garment workers' lives*. Sticing Onderzoek Multinational Ondernemingen, Amsterdam in Clean Clothes Campaing, Amsterdam.

Thomas, Caroline. 2008. Revščina, razvoj in lakota. V *Globalizacija svetovne politike-Mednarodni problemi*, ur. John Baylis, Steve Smith in Patricia Owens 356–381. Ljuljana: Fakulteta za družbene vede.

Transparency International. *Data&Research: Bangaldesh*. Dostopno prek: http://www.transparency.org/country/#BGD_DataResearch_SurveysIndices (5. april 2014).

United Nations Conference on trade and Development. *The Least developed Countries Report 2012*. New York in Geneva.

United Nations. DESA-Development Policy and Analysis Devision. *LCD information: The criteria for indentifying least developed countries*. Dostopno prek: http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/ldc/ldc_criteria.shtml (5. marec 2014).

United Nations Development Programme. *Human Development Index (HDI)*. Dostopno prek: <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi> (6. marec 2014).

Wallerstein, Immanuel, Maurice. 2004. *World-systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press.

World Health Organization. *Global governance*. Dostopno prek: <http://www.who.int/trade/glossary/story038/en/> (2. marec 2014).

World Trade Organization. *Principles of the trading system*. Dostopno prek: http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm (2. marec 2014).

--- *Textiles Monitoring Body (TMB), The Agreement on Textiles and Clothing*. Dostopno prek:
http://www.wto.org/english/tratop_e/texti_e/texintro_e.htm (8. marec 2014.).